วัฒนธรรมหนังสือของไทยสมัยรัชกาลที่ 4 - ต้นรัชกาลที่ 9: กรณีศึกษาจากหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ (Thai Book Culture during the Reign of King Rama IV to the Early of King Rama IX's Reign: A Case Study of Semi-Academic Pocket Books)

วรรณพร พงษ์เพ็ง*
(Vannaporn Phongpheng)

Received: *March 17, 2020*
Revised: *August 21, 2020*
Accepted: *September 11, 2020*

บทความวิจัย
-
วิชาการ

* อาจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (Lecturer Dr. at Thai Program, Faculty of Liberal Arts, Mahidol University).

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและวิเคราะห์ลักษณะของวัฒนธรรมทางหนังสือของไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 จากกลุ่มข้อมูลประเภทหนังสืออ่านให้ความรู้ที่ตีพิมพ์รวมเล่ม (Pocket Books) โดยกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม กลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ และกลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นนักวิชาการ การศึกษาพบว่า การผลิตและเผยแพร่หนังสืออ่านให้ความรู้กลุ่มนี้มีกระบวนการสร้างและเผยแพร่ ที่แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาของสังคมไทย ในช่วงเวลาสำคัญ ได้แก่ การล่าอาณานิคมของตะวันตก การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงจนถึงต้นรัชกาลที่ 9 ในทศวรรษที่ 2510 บริบทการผลิตและเผยแพร่หนังสือกลุ่มสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยทางการเมืองส่งผลต่อแนวทางการสร้างและเผยแพร่ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) อย่างเด่นชัดมากกว่ากลุ่มความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้วยเหตุนี้กลุ่มความรู้ด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จึงมีความต่อเนื่องของการผลิตและเผยแพร่ซ้ำมากกว่ากลุ่มหนังสือด้านวิทยาศาสตร์ เพราะช่วยสืบทอดอุดมการณ์ความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ของคนในชาติโดยเฉพาะในกลุ่มหนังสือบันทึกการเดินทางและบันทึกความรู้ ในขณะที่กลุ่มความรู้ด้านวิทยาศาสตร์นั้น ปรากฏความสืบเนื่องเฉพาะในกลุ่มอธิบายแนวคิดและประยุกต์ใช้ความรู้ทางพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับวิทยาศาสตร์เนื่องจากสนับสนุนอุดมการณ์ความรู้ของรัฐ ในด้านมโนทัศน์ (Concept) นักประพันธ์นำเสนอเนื้อหาผ่านมโนทัศน์ 2 รูปแบบ ได้แก่ มโนทัศน์แบบเปรียบเทียบและมโนทัศน์แบบผสานรวม สอดคล้องกับแนวทางการสื่อสารอุดมการณ์ความรู้ของรัฐการสร้างวัฒนธรรมหนังสือของไทยอาศัยการจัดการเชิงระบบที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องการสถาปนาความรู้ที่สัมพันธ์กับสถานภาพนักประพันธ์ ในฐานะชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) ชนชั้นนำทางการเมือง (Political Elite) และผู้บุกเบิกความรู้ในบริบทสังคมไทย ร่วมกับการสร้างและผสานวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นนำ ในบริบทปัจจุบัน ชุดความรู้ทั้งสองกลุ่มนี้มีความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยในกลุ่มความรู้

ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ทั้งในวงวิชาการ และการศึกษาความรู้ทางประวัติศาสตร์สังคมสำหรับคนทั่วไป

คำสำคัญ: วัฒนธรรมหนังสือ, หนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ, ความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญา

ABSTRACT

This article studies the characteristics of Thai book culture during the reign of King Rama IV to the early of King Rama IX's reign from the analysis of semi-academic pocket books written by cultural elites, royal family members, and scholars. The study found that the production and distribution of semi-academic pocket books reveals intellectual movement in Thai society within the context of Western colonialism, the 1932 absolute monarchy revolution and the post-World War II era. The influence of political factors is evident in social science and humanities pocket books written by cultural elites, resulting in a continued production and distribution of pocket books in these disciplines, particularly travelogues and knowledge diaries, to forward the state ideology of 'Thainess' to the public. In science and technology, only pocket books that describe the relationship between Buddhism and science are produced and distributed in support of state ideology. In accordance with the state's knowledge ideology communication, comparative and integration concepts are used in knowledge presentation. Meanwhile, the construction of knowledge is based on the author's superiority as political elites, cultural elites and knowledge pioneers, and on the creation and integration of elite culture. These two sets of knowledge have substantially contributed to research in social science and humanities and also to the learning of general public about Thai social history.

Keywords: Book Culture, Semi-academic Pocketbooks, Intellectual Movement

บทนำ

การสนับสนุนให้เกิดวัฒนธรรมทางหนังสือในบริบทสังคมไทย เป็นประเด็นที่หน่วยงานภาครัฐให้ความสนใจ และพยายามสนับสนุนให้เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางหนังสือของไทยมีอยู่ไม่มากนักโดยเฉพาะในกลุ่มหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ หรือที่ในบทความนี้นิยามความหมายไว้ว่า *"หนังสือจัดพิมพ์รวมเล่ม หรือพ็อกเก็ตบุ๊กส์ (Pocket Books) ที่ประพันธ์โดยชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) นักประพันธ์อาชีพที่เป็นเชื้อพระวงศ์ และนักประพันธ์สังกัดหน่วยงานรัฐ มุ่งให้ความรู้ด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีกระบวนการสร้างและเผยแพร่ความรู้ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางหนังสือของไทย"* ในระยะเวลาประมาณ 1 ศตวรรษ นับตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช การสร้างและเผยแพร่หนังสือกลุ่มนี้กระจายไปสู่กลุ่มผู้อ่านที่หลากหลาย เนื่องจากปัจจัยด้านความเจริญของเทคโนโลยีการพิมพ์ กระแสการใช้หนังสือเป็นเครื่องมือสร้าง "ชาติ" และสื่อสารความรู้ที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ความแพร่หลายของการพิมพ์และความนิยมอ่านเรื่องที่เป็นความรู้ ตลอดจนบทบาทของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม กลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ และกลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นนักวิชาการ

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ เพื่อสำรวจและวิเคราะห์กระบวนการสร้างและเผยแพร่หนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ ในบริบทสังคมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 ช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงเวลาที่แสดงให้เห็นลักษณะของวัฒนธรรมทางหนังสือที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยจากกรณีศึกษาที่คัดเลือกมา ได้แก่ กลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมเป็นผู้กำหนดทิศทางความรู้ที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศตามอุดมการณ์ความรู้ของรัฐ ใช้หนังสือเป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้ที่ช่วยจรรโลงวัฒนธรรมทางจิตใจของคนใน "ชาติ" อย่างต่อเนื่อง จนสามารถสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับ "ความเป็นไทย" ที่ส่งอิทธิพลทางความคิดมาจนปัจจุบัน (Sattayanurak 2014) กลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นเชื้อพระวงศ์และข้าราชการผลิตงานเขียนที่มีลักษณะเป็น "หนังสือขายดี" (Best Sellers) นำเข้าความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การสงครามของนานาประเทศ และชุดความรู้เพื่อพัฒนาชีวิตซึ่ง

สามารถสร้างกระแสการอ่านหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และกลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นนักวิชาการสังกัดหน่วยงานของรัฐเขียนและแปลหนังสือที่เป็นความรู้สมัยใหม่จากต่างประเทศด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในระยะแรกของการพัฒนาประเทศหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สืบเนื่องมาจนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง การคัดเลือกลักษณะและความสำคัญของนักประพันธ์ที่สัมพันธ์กับประเภทของความรู้เหล่านี้แสดงให้เห็นการจัดการความรู้ของกลุ่มผู้ประพันธ์ที่มีต่อประสบการณ์เชิงประจักษ์ เรื่องเล่า และเอกสารลายลักษณ์ประเภทต่าง ๆ ที่อยู่ในวัฒนธรรมการอ่านของไทย เนื่องจากในระยะเวลาที่ศึกษา มีหนังสืออ่านให้ความรู้จำนวนมาก บทความนี้จึงกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือเพื่อใช้เป็นตัวอย่างวิเคราะห์ประเด็นศึกษา ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ความสำคัญและลักษณะเนื้อหาความรู้ ประกอบด้วยกลุ่มหนังสือที่เป็นความรู้กระแสหลัก ได้แก่ กลุ่มความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่อง *“อำนาจทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการสร้างความรู้หรือความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ของปัญญาชนในอดีตที่ผ่านมา อันส่งผลให้เกิด “วัฒนธรรมแห่งชาติ” และวิธีคิดเกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ที่จรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนเป็นลำดับชั้นและโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ”* (Sattayanurak 2014: 19 - 20) และกลุ่มความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สัมพันธ์กับนโยบายการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่หลัง พ.ศ. 2475 สืบเนื่องมาจนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง กับกลุ่มหนังสือที่เป็นความรู้นอกกระแสหลัก ได้แก่ กลุ่มความรู้ที่ไม่ได้ต่อต้านอุดมการณ์ความรู้ของชนชั้นนำทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ดังกล่าวแล้ว แต่เป็นความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศคู่สงครามในสมัยสงครามโลกทั้งสองครั้งที่ผู้ประพันธ์สื่อสารไปยังกลุ่มผู้อ่านในวงกว้าง คู่ขนานไปกับการพิมพ์และเผยแพร่ชุดความรู้ประวัติศาสตร์สังคมของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite)

ประการที่สอง หนังสือที่เป็นผลงานของกลุ่มนักประพันธ์ทั้ง 3 กลุ่ม ได้แก่ นักประพันธ์ที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) นักประพันธ์อาชีพที่เป็นเชื้อพระวงศ์ และนักประพันธ์ที่เป็นนักวิชาการ ลักษณะที่แตกต่างกันของนักประพันธ์ทั้งสามกลุ่ม ส่งผลต่อความสำเร็จของการสร้างและเผยแพร่ความรู้ในแง่ของ

การสร้างความสำคัญให้ชุดความรู้ การสร้างความนิยมอ่านในวงกว้าง หรือแม้แต่การสร้างข้อจำกัดของการเผยแพร่ความรู้ในบริบทสังคมไทย

ประการที่สาม หนังสือที่ได้รับความนิยมเฉพาะสมัย ประกอบด้วยหนังสือขายดีในช่วงเวลาที่ศึกษา พิจารณาจากจำนวนเล่มและครั้งที่ตีพิมพ์ อันแสดงให้เห็นปัจจัยสนับสนุน ได้แก่ วิธีสร้างความนิยมให้เกิดขึ้นในกลุ่มผู้อ่าน ความนิยมของผู้อ่านที่มีต่อนักประพันธ์เอกของยุค และบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อกระแสการอ่านเรื่องที่เป็นความรู้ นอกจากนี้ ยังพิจารณาความนิยมข้ามสมัย ได้แก่ หนังสือที่ยังคงมีการผลิตในปัจจุบันเพราะมีความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยหรือการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สังคมนอกชั้นเรียน และมีคุณค่าในฐานะหนังสือดีที่ได้รับยกย่องจากหน่วยงานของรัฐ และองค์กรอิสระที่เกี่ยวเนื่องกับชนชั้นนำทางวัฒนธรรมในบริบทปัจจุบัน รวมทั้งหนังสือที่ยังคงมีจัดเก็บในคลังอิเล็กทรอนิกส์ของหน่วยงานรัฐในฐานะหนังสือเก่าที่มีคุณค่า อันแสดงให้เห็นผลสัมฤทธิ์ของการจัดการทางวัฒนธรรมโดยกรมศิลปากรตั้งแต่ระยะแรกของการสร้างวัฒนธรรมทางหนังสือโดยราชสำนักสยาม

ประการที่สี่ ลักษณะของหนังสือที่ส่งอิทธิพลต่อการประพันธ์ชุดความรู้แบบเดียวกัน ในบทความนี้จะวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษา โดยเลือกตัวอย่างหนังสือที่เป็นต้นแบบการประพันธ์ และส่งอิทธิพลต่อการสืบทอดแนวทางการประพันธ์ที่ผู้ประพันธ์วางแนวทางไว้สำหรับสื่อสารความรู้ไปยังกลุ่มผู้อ่าน

แนวทางการศึกษากลุ่มข้อมูลดังกล่าว ประกอบด้วยการวิเคราะห์บริบทการพิมพ์และเผยแพร่ ภาพรวมของหนังสือแต่ละกลุ่มประกอบด้วยผู้ประพันธ์ วัตถุประสงค์การประพันธ์ และกลุ่มผู้อ่าน ความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหนังสือแต่ละกลุ่มในช่วงเวลาที่ต่างกัน ตลอดจนความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการสร้างและเผยแพร่ความรู้ในบริบทสังคมไทย ในช่วงเวลาที่สำคัญ ได้แก่ การล่าอาณานิคมของตะวันตก หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ดังนี้

1. หนังสือกลุ่มสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

กรณีศึกษาในหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มี 2 กลุ่มเนื้อหา ได้แก่ กลุ่มประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม มีลักษณะเนื้อหาส่วนหนึ่งที่สนับสนุนอุดมการณ์ความรู้ของรัฐเกี่ยวกับความเป็น "ชาติไทย" และส่วนที่เอื้อต่อการสื่อสารความรู้ในวงกว้างทั้งในฐานะหนังสืออ่านเสริมประสบการณ์ และให้ความรู้เกี่ยวกับประเด็นเฉพาะที่คนทั่วไปไม่สามารถเข้าถึงได้ง่าย จึงปรากฏประวัติการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างต่อเนื่อง ในขณะที่กลุ่มศิลปะและโบราณคดี เป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับการจัดการด้านการศึกษาของชาติ และการจัดการทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นกระบวนการที่มีบทบาทสูงต่อการฟื้นฟูและพัฒนาประเทศหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สืบเนื่องมาจนต้นรัชกาลที่ 9 เมื่อจัดประเภทของหนังสือตามลักษณะเนื้อหา รูปแบบ และวัตถุประสงค์การสื่อสาร หนังสืออ่านในกลุ่มนี้แบ่งเป็น 4 ประเภท ได้แก่ หนังสือบันทึกการเดินทาง หนังสือบันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ หนังสือประมวลความรู้ด้านประวัติศาสตร์ต่างประเทศ และหนังสือศิลปะและโบราณคดี ดังนี้

ตารางที่ 1 รายชื่อหนังสือที่ให้ความรู้ในหมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
บันทึกการเดินทาง	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	2450 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ) 2466 (พิมพ์ครั้งที่ 2 หอพระสมุดฯ) 2479 (พิมพ์ครั้งที่ 3 กรมศิลปากร)	พระราชนิพนธ์เรื่อง “ไกลบ้าน”
		2463 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ)	เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 5 ระยะทางเสด็จประพาศแหลมมลายูในรัชกาลที่ 5 รวม 3 คราว
		2465 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ)	พระราชหัตถเลขา คราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5 นับในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ เปนภาคที่ 5
		2468 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร) 2509 (พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์พระจันทร์)	จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย
		2466 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ)	จดหมายรายวันของพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งหลัง

ประเภทหนังสือ	**ผู้ประพันธ์**	**ปีที่ตีพิมพ์**	**ชื่อหนังสือ**
บันทึกการเดินทาง	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	2468 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ)	พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายูเมื่อรัตนโกสินทรศก 108. 109. 117, 120 รวม 4 คราว
		2471 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอสมุดแห่งชาติ)	จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู คราว ร.ศ. 117 ร.ศ. 118 ร.ศ. 119 รวม 3 คราว
	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	2502 (พิมพ์ครั้งที่1 มหามกุฏราชวิทยาลัย)	จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128 ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
		2451 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ)	เที่ยวเมืองพระร่วง
	สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	2507 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ) 2511 (พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ)	เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
บันทึกการเดินทาง	สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	2511 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์พระจันทร์)	สมเด็จฯ กรมพระยา - ดำรงราชานุภาพเสด็จทวีปยุโรป พ.ศ. 2434
		2468 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ) 2509 (พิมพ์ครั้งที่ 2 บริษัทชุมนุมช่าง จำกัด (แผนกการพิมพ์))	เที่ยวเมืองพะม่า ตอนเมืองมัณฑะเลย์
		2484 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์ออมสิน)	เที่ยวตามทางรถไฟ
	เจ้านายในราชสำนัก ได้แก่ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช	2550 (พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกครบ 5 ภาค กรมศิลปากร)	เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 1 - 5
	พระยาศรีสหเทพ (เส็ง)	(พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ)	จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116
	หลวงวิจิตรวาทการ	2497 (พิมพ์ครั้งที่ 1 วรรธนะวิบูลย์) 2512 (พิมพ์ครั้งที่ 2 เสริมวิทย์บรรณาคาร)	ของดีในอินเดีย

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
บันทึกการเดินทาง	หลวงวิจิตรวาทการ	2495 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพบรรณาคาร)	ไปพะม่า
	หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล	2515 (พิมพ์ครั้งที่ - ไทยเขษม)	อิหร่าน (เปอรเซีย) กับงานฉลอง 2500 ปี
		2495 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โอเดียนสโตร์) 2514 (พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักงานเลขาธิการองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก)	ข้าพเจ้าเที่ยวยุโรป
		2507 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ก้าวหน้า)	โลกมนุษย์: บันทึกการท่องเที่ยวชมโลก
		2500 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ศิวพร)	โลกเก่า
		2519 (พิมพ์ครั้งที่ 1 เสริมวิทย์บรรณาคาร)	โลกเก่า โลกใหม่
	หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	2504 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์)	เที่ยวอิตาลีและสเปน
		2498 (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์ ระบุเพียงเขียนขึ้นในปีนี้) 2507 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร)	เที่ยวอเมริกาใต้ไปรอบโลก

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
บันทึกการเดินทาง	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ	(ครั้งที่ 1 เผยแพร่ในวารสารวงวรรณคดี) 2515 (พิมพ์ครั้งที่ 2 ทวีกิจการพิมพ์)	เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์ และความทรงจำในการตามเสด็จต่างประเทศทางราชการ
	พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต	2505 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร)	เสด็จพระราชดำเนินสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2503 ปากีสถาน พ.ศ. 2505 และ สหพันธรัฐมลายา พ.ศ. 2505
		2548 (พิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 1)	เรื่องหลายรส (เฉพาะบทที่ว่าด้วยบันทึกการเดินทาง) ประกอบด้วย เรื่องตามเสด็จ 14 ประเทศ พ.ศ. 2503 (พูดที่สมาคมสตรีไทย เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2505) จดหมายจากปารีส พ.ศ. 2503 เรื่องตามเสด็จอเมริกา ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2510 (พูดที่ห้องประชุมแถลงข่าวอเมริกาถนนพัฒพงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2510)

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
บันทึกการเดินทาง	พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต	2548 (พิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 1)	เรื่องตามเสด็จประเทศอิหร่าน พ.ศ. 2510 (พูดที่สโมสรโรตารีธนบุรี พ.ศ. 2510 ณ โรงแรมรอยัล ถนนราชดำเนิน) เล่าเรื่องเมืองพระแสง พ.ศ. 2512 (ลงในหนังสือสตรีสาร) เมื่อหน่วยพระราชทานขึ้นเขา พ.ศ. 2513
	สุกิจ นิมมานเหมินทร์	2516 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ประพันธ์สาส์น)	สี่ปีในสหรัฐและอื่น ๆ
	สุลักษณ์ ศิวรักษ์	2507 (พิมพ์ครั้งที่ 1) 2510 (พิมพ์ครั้งที่ 2)	จดหมายรักจากอเมริกา
บันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ	สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	2492 (พิมพ์ครั้งที่ – โรงพิมพ์พระจันทร์) 2498 (พิมพ์ครั้งที่ – กรมศิลปากร) 2505 (พิมพ์ครั้งที่ – องค์การค้าคุรุสภา)	สาส์นสมเด็จ
	สมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน	2506 (พิมพ์ครั้งที่ 1 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย)	บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
บันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ	พระยาอนุมานราชธน	2510 (พิมพ์ครั้งแรก)	ฟื้นความหลัง
	สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	2494 (พิมพ์ครั้งที่ 1 คลังวิทยา)	ความทรงจำ
	หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล	2506 (พิมพ์ครั้งที่ - สำนักพิมพ์ก้าวหน้า)	เมื่อปีนังแตก
	พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์	2493 (พิมพ์ครั้งที่ 1) 2493 (พิมพ์ครั้งที่ 2) 2494 (พิมพ์ครั้งที่ 3) 2501 (พิมพ์ครั้งที่ 4) 2508 (พิมพ์ครั้งที่ 5) 2511 (พิมพ์ครั้งที่ 6 คลังวิทยา)	เกิดวังปารุสก์
ประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ	กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	2494 (พิมพ์ครั้งที่ -) 2556 (พิมพ์ครั้งที่ 4)	นางพญาฮองไทเฮา

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
ประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	2444 (พิมพ์ครั้งที่ 1 สำนักพิมพ์แบล็คเวลแห่งมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด) 2496 (พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร)	สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์
	พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์	2490 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า) 2496 (พิมพ์ครั้งที่ 2 ขอจิตต์เมตต์)	ฮานนิบาล จอมทัพแห่งกรุงคาร์เธจ
		2476 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร) 2494 (พิมพ์ครั้งที่ 2 ขอจิตต์เมตต์)	เฟรเดริคมหาราชแห่งปรัสเซีย
		2481 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช)	เฟรเดริคมหาราชแห่งปรัสเซีย เล่ม 2
		2517 (พิมพ์ครั้งที่ 4 คลังวิทยา)	วาระสุดท้ายของฮิตเลอร์
		2498 (พิมพ์ครั้งที่ 1 สำนักพิมพ์อุดม)	เนลสัน แม่ทัพเรืออังกฤษ

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
ประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ	พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์	2497 (พิมพ์ครั้งที่ 1 สำนักพิมพ์อุดม)	ต้นรัชกาลเอลิซะเบธที่ 2
		2493 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ขอจิตต์เมตต์)	คาร์วัวและกำเนิดอิตาลีอิสระ
		2515 (พิมพ์ครั้งที่ 6 คลังวิทยา)	คันทรินมหาราชินีแห่งรุสเซีย
		2476 (พิมพ์ครั้งที่ 2)	คองเกรสแห่งเวียนนา
	หลวงวิจิตรวาทการ	2472 - 2474 (พิมพ์ครั้งแรกและต่อเนื่องจำนวน 12 เล่ม โรงพิมพ์วิริยานุภาพ)	ประวัติศาสตร์สากล
		2478 (พิมพ์ครั้งแรก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง)	ประวัติศาสตร์การปกครอง
		2504 (พิมพ์ครั้งที่ - สำนักนายกรัฐมนตรี)	การรวมและการแตกแยกของกลุ่มอาหรับ
		2475 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์ไทยใหม่)	มุสโสลินี
		2472 (พิมพ์ครั้งที่ 3 โรงพิมพ์วิริยานุภาพ)	มหาบุรุษ

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
ประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ	หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล	2502 (พิมพ์ครั้งที่ - คลังวิทยา)	ซีพันกุ - ญี่ปุ่น
		2504 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ก้าวหน้า)	ฝรั่งศักดินา
	หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช	2496 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ชัยฤทธิ์)	ถกเขมร
		2512 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ก้าวหน้า)	พม่าเสียเมือง
		2511 (พิมพ์ครั้งที่ 1 บรรณาคาร)	สงครามผิว
		2511 (พิมพ์ครั้งที่ 1 บรรณาคาร)	สงครามเวียดนาม
		2505 (พิมพ์ครั้งที่ 1 สยามรัฐ)	ฉากญี่ปุ่น
		2491 (พิมพ์ครั้งที่ 1 พระจันทร์)	นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี
ศิลปะและโบราณคดี	หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล	2510 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โอเดียนสโตร์)	ความงามในศิลปะไทย
	น ณ. ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ)	2510 (พิมพ์ครั้งที่ 1 ศึกษิตสยาม)	ห้าเดือนกลางซากอิฐปูน ที่อยุธยา

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่ตีพิมพ์	ชื่อหนังสือ
ศิลปะและโบราณคดี	ศิลป์ พีระศรี	2502 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร)	ประวัติศาสตร์ และแบบอย่างศิลปะโดยสังเขป (แปลและเรียบเรียงโดย เขียน ยิ้มศิริ)
		2489 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร)	ประติมากรรม

1.1 บริบทการพิมพ์และเผยแพร่

การพิมพ์หนังสืออ่านให้ความรู้กลุ่มสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา มีความสอดคล้องกับบริบทการสร้างและเผยแพร่ความรู้เพื่อวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ดังนี้

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 วัตถุประสงค์ของการพิมพ์และเผยแพร่เอกสารลายลักษณ์ที่ออกโดยราชสำนักยังไม่ได้มุ่งสร้างอุดมการณ์ความรู้ของราชสำนักและรัฐดังที่จะปรากฏในระยะเวลาต่อมา แต่เป็นไปเพื่อสร้างคลังความรู้สำหรับราชสำนักสยาม ซึ่งเป็นกระบวนการที่สืบทอดแนวคิดมาแต่สมัยอยุธยา เพียงแต่ปรับเปลี่ยนจากการบันทึกด้วยลายมือของอาลักษณ์ เป็นการพิมพ์โดยโรงพิมพ์ของหลวง ดังพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการเขียนอธิบายชุดความรู้กลุ่มนี้ผ่านพระบรมราชาธิบายหมวดวรรณคดี ราชประเพณีโบราณ จารีตประเพณี โบราณสถานและโบราณวัตถุ (Fine Arts Department 2000) ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลความรู้สำคัญที่แสดงให้เห็นวิธีการสร้างชุดความรู้จากประสบการณ์และเอกสารลายลักษณ์ของราชสำนักสยาม ในขณะที่การพิมพ์เผยแพร่หนังสืออ่านให้ความรู้เพื่อตอบโต้ความคิดเห็นของหมอสอนศาสนาก็เริ่มมีปรากฏ ดังเช่น การพิมพ์หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ที่ออกทุนทรัพย์จัดพิมพ์หนังสือด้วยตนเองเพื่อให้นักเรียนในระบบการศึกษาได้อ่านอย่างกว้างขวาง (Tippakoravongsa 2002: จ)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 การพิมพ์และเผยแพร่หนังสือของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงในบริบทโลก ที่ส่งผลต่อการดำเนินนโยบายสร้างความมั่นคงของ “ชาติ” หนังสือกลุ่มบันทึกการเดินทางเป็นชุดความรู้สำคัญชุดหนึ่งที่เป็นผลจากการตรวจราชการ สำรวจเขตแดน และเจริญสัมพันธไมตรีเพื่อตั้งรับกับการล่าอาณานิคมของตะวันตก อนึ่งแม้จะมีภารกิจอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะเสด็จประพาสนอกเหนือจากภารกิจดังกล่าว แต่การเลือกตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะในช่วงสมัยต่าง ๆ ก็แสดงนัยสำคัญของการสื่อสารความรู้ดังจะกล่าวต่อไปในบันทึกเล่มสำคัญ ได้แก่ ไกลบ้าน (2450) ความสำคัญของการพิมพ์และเผยแพร่ความรู้กลุ่มนี้ จึงไม่ได้มีเพื่อบันทึกเหตุการณ์และความรู้เก็บไว้อ่านเป็นการส่วนพระองค์เท่านั้น แต่ยังมีเพื่อสร้างความหมายของ “สมเด็จพระปิยมหาราช” ที่มีความรู้และคุณลักษณะของกษัตริย์เทียบเท่ากับตะวันตก รวมทั้งเจ้านายที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม และข้าราชการที่มุ่งมั่นปฏิบัติภารกิจราชการเพื่อให้การปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ราชสำนักสยามมีความมั่นคง (*Sattayanurak* 2015) แม้ว่าบริบทการอ่านในระยะแรก ยังจำกัดวงอยู่ในกลุ่มเจ้านายและข้าราชการเท่านั้น เพราะตีพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา วารสารวชิรญาณ จัดเก็บในหอพระสมุดฯ หรือขออนุญาตหอพระสมุดฯ นำมาตีพิมพ์ตามวาระ การสร้างชุดความรู้จากการเดินทางของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมในสมัยนี้มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้นำสำคัญที่เลือกใช้วิธีการเขียน “เยอแนล” ของตะวันตก มาใช้ในบริบทสังคมไทย และทำให้เกิดกระแสการเขียนในกลุ่มเจ้านายและข้าราชการอีกจำนวนมาก สำหรับแนวคิดที่ในหลวงรัชกาลที่ 5 ทรงนำมาใช้นั้นสอดคล้องกับ*“สภาวการณ์ที่ต้องเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งให้ความรู้แก่ประชาชน นอกจากความรู้ผ่านระบบการศึกษาแล้ว พระราชนิพนธ์ยังเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการเสริมสร้างความรู้แบบสมัยใหม่ และเป็นการแสดงให้เห็นว่า คนสยามก็มีความรู้เกี่ยวกับตะวันตกเช่นเดียวกัน”* (Pupaka 2015: 3) กลุ่มบันทึกการเดินทางที่มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี เป็นชุดความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับการจัดตั้งโบราณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ 5 ในบันทึกของโบราณคดีสโมสร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายสาเหตุที่ประเทศสยามต้องพัฒนาหน่วยงานจัดการ

ข้อมูลความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยในรูปแบบหนังสือไว้ในหนังสือหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ความว่า

> *"เราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใด ชาติใด วงศ์ใด สมัยใดรวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยาม จับเดิมตั้งแต่ 1,000 ปีลงมาเรื่องราวเหล่านี้คงจะต้องจับตั้งแต่เมืองหลวงนัยหนึ่งเรียกว่าหาง ห้าง หรืออ้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิมลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย สวรรคโลก โศกโขทัย ..."*
>
> *(Fine Arts Department 2000: 119)*

ด้วยเหตุนี้ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องมาจนสมัยรัชกาลที่ 6 จนก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงยังคงปรากฏหนังสือบันทึกการเดินทางที่ชนชั้นนำทางวัฒนธรรมสืบทอดขนบการเขียนเพื่อตรวจราชการภายในประเทศในรูปแบบจดหมายเหตุ เช่น จดหมายเหตุเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 ครั้งแรกและครั้งที่ 2 จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ฯ (พ.ศ. 2453) และหนังสือแสดงการสืบค้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีภายในประเทศและต่างประเทศ เช่น เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง (พ.ศ. 2451) และเที่ยวเมืองพะม่า (พ.ศ. 2468) เป็นอาทิ

บริบทหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การสร้างชุดความรู้ที่ได้จากการเดินทางไปปฏิบัติราชการยังหัวเมือง และต่างประเทศได้สิ้นสุดลง แต่ยังคงมีการพิมพ์และเผยแพร่หนังสือประเภทบันทึกการเดินทางในรูปแบบจดหมายเหตุ ได้รับการพิมพ์เผยแพร่เป็นการเฉพาะกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะ "หนังสืออนุสรณ์งานศพ" ของผู้วายชนม์ทั้งเจ้านาย ข้าราชการ และเครือญาติ รวมทั้งงานครบรอบวันเกิดของเจ้านาย สอดคล้องกับการดำเนินงานขององค์กรทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติ ได้แก่ หอพระสมุดวชิรญาณ และกรมศิลปากร รวมทั้งโรงพิมพ์เอกชนที่รับดำเนินการพิมพ์ให้หน่วยงานดังกล่าว ในขณะที่หนังสือกลุ่มบันทึกความรู้และอัตชีวประวัติชิ้นสำคัญมีปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด และแสดงให้เห็นความสืบเนื่องของการประพันธ์ ได้แก่ พระนิพนธ์จดหมายเหตุความทรงจำ ของสมเด็จฯ กรมพระยา

ดำรงราชานุภาพที่ทรงเริ่มนิพนธ์ขึ้นในขณะลี้ภัย ณ เมืองปีนัง พ.ศ. 2476 และเรื่อง สาส์นสมเด็จ ที่เขียนสืบเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ. 2457 จนถึง พ.ศ. 2479 รวมทั้งหนังสือ บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ ที่พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) มีโต้ตอบกับ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ต่อเนื่องเกือบ 20 ปี ดังปรากฏในคำนำ หนังสือว่า

> *"เมื่อ พ.ศ. 2479 ระหว่างข้าพเจ้ายังรับราชการเป็นหัวหน้ากองศิลป์วิทยาการในกรมศิลปากรอยู่ ตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้าบังคับให้ต้องแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอโดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย... ข้าพเจ้าจะไปแสวงหาความรู้ที่ยังไม่รู้ได้จากไหน นอกจากได้ในหนังสือซึ่งมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ แล้วก็ไม่มีที่ไหนอีก ถึงจะมีก็ไม่มีโอกาสจะทราบได้ ด้วยเป็นระยะสมัยที่เก่ากับใหม่ในเรื่องวัฒนธรรมกำลังสะบั้นขาดตอนไม่ต่อกัน แต่เป็นคราวเคราะห์ดีของข้าพเจ้าซึ่งตกอยู่ในโอกาสที่เหมาะ ที่ได้พึ่งพระบารมี คือคุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ แห่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งพระองค์ท่านมีพระเมตตาประทานความรู้ต่าง ๆ โดยประทานโอกาสให้ข้าพเจ้ามีหนังสือกราบทูลถามได้ แล้วตรัสตอบ คือทำให้สว่างให้แจ้งแก่ข้าพเจ้า เป็นอย่างมีจดหมายโต้ตอบกัน เป็นดั่งนี้เรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2479 ถึง พ.ศ. 2486"*
>
> *(Anumanrajadhon 2009: 11)*

จึงอาจกล่าวได้ว่า การพิมพ์และเผยแพร่หนังสือของกลุ่มชนชั้นนำในระยะเวลาเปลี่ยนผ่านนี้ เกิดขึ้นได้เพราะความต่อเนื่องของการดำเนินงานขององค์กรทางวัฒนธรรมที่ราชสำนักจัดตั้งขึ้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 รวมทั้งการแลกเปลี่ยน

ความรู้เป็นการภายในระหว่างผู้ประพันธ์ที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมในช่วงเวลาร่วมสมัยกันนี้

หนังสือประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ ก็ได้รับการตีพิมพ์และเผยแพร่เป็นกระแสอย่างเด่นชัด ดังพบตัวอย่างจากความนิยมอ่านหนังสือที่ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในสงครามโลก เห็นได้จากมีหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ปรากฏซ้ำกัน เช่น หนังสือเกี่ยวกับประเทศโปแลนด์ ในเรื่อง “สืบราชสมบัติ” พระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) รูปแบบนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ และเรื่อง “สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์” (พ.ศ. 2468) นอกจากนี้ ยังส่งผลต่อการแปลข้ามภาษา ได้แก่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 เรื่อง “สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์” (พ.ศ. 2468) ที่แต่เดิมทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษแล้วราชเลขานุการในพระองค์แปลเป็นภาษาไทย และชุดพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์หลายเล่มที่ทรงแปลและเรียบเรียงจากหนังสือต่างประเทศ การแปลและแต่งหนังสืออ่านกลุ่มนี้แสดงให้เห็นสถานภาพสำคัญของชนชั้นนำทางวัฒนธรรมและเชื้อพระวงศ์ในฐานะนักประพันธ์ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ที่ทรงเลือกรับชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบุคคลสำคัญ และเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เข้าใจสถานการณ์สงครามโลกทั้งสองครั้งจากมุมมองของชาวตะวันตก ดังปรากฏในบทวิจารณ์หนังสือเรื่องคัทรินมหาราชินี ความว่า

> *“พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์นี้ได้ทรงฝึกพระองค์แล้วประพันธ์ขึ้น ทรงร้อยกรองเรียบเรียงโดยมากเฉพาะเรื่องอันเกี่ยวแก่ ประวัติศาสตร์ ซึ่งประชาชน ทุกชาติทุกภาษา ควรรู้ควรอ่าน ซึ่งส่วนใหญ่ยังมิได้ปรากฏเป็นฉบับภาษาไทยสำหรับคนไทยได้พิจารณา”*
>
> *(Chula Chakrabongse, H.R.H. Prince 1937: 348)*

ในระยะต้นของรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489 - ทศวรรษที่ 2510) บริบทการพิมพ์และเผยแพร่ชุดความรู้ต่างไปจากสมัยก่อนหน้า ทั้งปัจจัยทางการเมืองภายใน และภายนอกประเทศ ผนวกกับความเฟื่องฟูของสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทพ็อกเก็ตบุ๊กส์

(Pocket Books) เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ดังปรากฏผ่านลักษณะเนื้อหาหนังสืออ่านให้ความรู้ จำนวนและความหลากหลายของชุดความรู้ ในบริบทการพิมพ์และเผยแพร่ ดังนี้

กระแสการเขียนและอ่านหนังสือบันทึกการเดินทางได้รับความนิยมอีกครั้งหลังจากเว้นช่วงไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แต่มีนัยของการตีพิมพ์เผยแพร่ที่แตกต่างกันไป ได้แก่ กลุ่มหนังสือบันทึกการเดินทาง ที่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช แม้จะมีเพียงเรื่องเดียว ได้แก่เรื่อง “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์” (พ.ศ. 2489) แต่ก็ปรากฏการตีพิมพ์ผ่านวารสาร “วงวรรณคดี” จัดตั้งโดยกลุ่มอาจารย์ นักวิชาการ และชนชั้นนำทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับบริบททางสังคมในระยะเวลาดังกล่าว ความว่า

> *“สังคมไทยในยุควงวรรณคดี (พ.ศ. 2489 - 2495) เป็นยุคที่กลุ่มอนุรักษนิยมเริ่มมีอำนาจหรือบทบาทขึ้นมาอีกครั้งหลังจากที่ยุติไปหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยแรก (พ.ศ. 2481 - 2487) ซึ่งการเกิดขึ้นของวารสารวงวรรณคดีไม่เพียงแต่มุ่งเผยแพร่ผลงานทางวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์จากกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทางภาษาและวรรณคดีไทยในยุคนี้เท่านั้น แต่ยังพยายามที่จะฟื้นสถานะให้สถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยจากกลุ่มอนุรักษนิยมในยุคนี้ด้วย ดังจะเห็นได้จากงานประเภทต่าง ๆ ของวารสาร วงวรรณคดีมีเนื้อหามุ่งที่จะเผยแพร่พระราชกรณียกิจ พระปรีชาสามารถ และพระจริยวัตรอันงดงามของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีสู่สาธารณชน”*
>
> *(Poonkate 2012: 63)*

กลุ่มหนังสือบันทึกการเดินทางของผู้ประพันธ์ที่เป็นข้าราชการระดับสูง และปัญญาชนได้รับความนิยมเขียนและตีพิมพ์ในช่วงต้นรัชสมัยของในหลวงรัชกาลที่ 9 ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะสร้างอุดมการณ์ความรู้เกี่ยวกับ “ชาติไทย” เหมือนดังสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 แต่เป็นไปในลักษณะของการประชาสัมพันธ์ข่าวสารเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ โดยเฉพาะบันทึกตามเสด็จของพระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต สิ่งที่น่าพิจารณา ก็คือ แนวทางการเสนอข่าวตามเสด็จฯ ดังกล่าว ไม่ได้นำมาตีพิมพ์รวมเล่มโดยหอพระสมุดฯ และกรมศิลปากรเหมือนหนังสือกลุ่มเดียวกันดังช่วง พ.ศ. 2450 - 2470 โดยประมาณ แต่เป็นการรวบรวมจากคำปาฐกถาในวาระต่าง ๆ ได้แก่เรื่องตามเสด็จ 14 ประเทศ (พ.ศ. 2503) ณ สมาคมสตรีไทย เรื่องตามเสด็จอเมริกาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2510) ณ ห้องประชุมแถลงข่าวอเมริกา เรื่องตามเสด็จประเทศอิหร่าน (พ.ศ. 2510) ณ สโมสรโรตารีธนบุรี หรือนำไปตีพิมพ์ในนิตยสาร ได้แก่ เล่าเรื่องเมืองพระแสง (พ.ศ. 2512) และเมื่อหน่วยพระราชทานขึ้นเขา (พ.ศ. 2513)

หนังสืออีกกลุ่มหนึ่งที่มีปรากฏจำนวนมากในระยะเวลานี้ ได้แก่ บันทึกการเดินทางในบริบทการศึกษาดูงาน ณ ต่างประเทศ สอดคล้องกับการจัดตั้งองค์กรต่าง ๆ ในประเทศไทย ที่ริเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 9 ได้แก่ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล เป็นประธานและกรรมการ ส่งผลให้การเดินทางไปศึกษาดูงานของสมาคมชาวพุทธฯ ในฐานะนายกพุทธสมาคมฯ และประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก สร้างชุดความรู้ที่เกี่ยวเนื่องกับประวัติของประเทศอินเดียในฐานะอารยธรรมพุทธศาสนา เช่น เรื่องโลกเก่า (พ.ศ. 2505) และอิหร่าน (เปอรเซีย) กับงานฉลอง 2500 ปี (พ.ศ. 2515) นอกจากนี้ ยังมีการดำเนินงานของกระทรวงที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาและพัฒนาประเทศ เช่น กระทรวงศึกษาธิการ มีหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรีและนักการทูตอย่างสุกิจ นิมมานเหมินทร์ ปัญญาชนอย่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ต่างก็เขียนหนังสือบันทึกการเดินทางที่ให้ความรู้เกี่ยวกับขอบข่ายงานของตน ลักษณะเนื้อหาในเล่มมุ่งบันทึกการศึกษาดูงาน เช่น หนังสือชุดของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เน้นการศึกษาดูงานของกระทรวงศึกษาธิการ ช่วงทศวรรษที่ 2590 ดังปรากฏในเรื่องเที่ยวอเมริกาใต้ไปรอบโลก (พ.ศ. 2507) ในรายละเอียดของหนังสือ เล่าเกี่ยวกับการ

แลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านการศึกษาของคณะรัฐมนตรีและผู้ติดตามชาวไทยกับต่างประเทศ และแทรกด้วย ประวัติการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่เผยแพร่ภาพลักษณ์ของประเทศไทยผ่านศิลปะและวัฒนธรรม ที่นำไปจัดแสดง ณ ต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ยุโรป และญี่ปุ่น รวมทั้งกลุ่มบันทึกการเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกา ซึ่งกลายเป็นประเทศมหาอำนาจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงก็มีจำนวนเพิ่มขึ้น เช่น จดหมายรักจากอเมริกา (พ.ศ. 2507) ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับสหรัฐอเมริกาในฐานะ “โลกใหม่” (Sivaraksa 1966: 21) โดยผู้ประพันธ์เดินทางไปศึกษาดูงานด้วยทุนของสหรัฐฯ หนังสือสี่ปีในสหรัฐอเมริกาและอื่น ๆ (พ.ศ. 2516) ของสุกิจ นิมมานเหมินทร์ ที่บันทึกประสบการณ์การทำงานในฐานะทูต

การจัดตั้งสมาคมและองค์กรที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในประเทศไทย ตามแนวทางการพัฒนาประเทศที่ได้รับงบประมาณอุดหนุนจากสหรัฐอเมริกา ส่งผลต่อการรวบรวมและเผยแพร่หนังสืออ่านให้ความรู้ชุดบันทึกความรู้เล่มสำคัญ ได้แก่ บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ (พ.ศ. 2505) และชุดอื่น ๆ เช่น ชุดพระนิพนธ์ของ “วรรณไวทยากร” หรือกรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ใน พ.ศ. 2515 นอกจากนี้ ยังมีกระแสการคัดเลือกจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางมาพิมพ์รวมเล่มโดยตั้งชื่อให้ทันสมัย สอดคล้องกับการฟื้นฟูโบราณสถานในกรุงเทพฯ ในต้นสมัยรัชกาลที่ 9 และกระแสการเดินทางท่องเที่ยวในต่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ดังปรากฏในหนังสือบันทึกการเดินทางหลายเล่ม เช่น เที่ยวตามทางรถไฟ (พ.ศ. 2484) เที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี (พ.ศ. 2491) ข้าพเจ้าเที่ยวยุโรป (พ.ศ. 2495) โลกมนุษย์: บันทึกการท่องเที่ยวชมโลก (พ.ศ. 2507) เที่ยวอิตาลีและสเปน (พ.ศ. 2504) และเที่ยวอเมริกาใต้ไปรอบโลก (พ.ศ. 2507)

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในบริบทสังคมไทยและสังคมโลก กระแสความสนใจอ่านเรื่องทางประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดเนื่องมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 ถึงปลายทศวรรษที่ 2480 การเขียนและอ่านหนังสือประวัติศาสตร์ดำเนินไปอย่างคึกคัก เพื่อตอบสนองนโยบายชาตินิยมของรัฐบาล (Sattayanurak 2014: 11) หากแต่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง บริบทการอ่านหนังสือของไทยขยายตัวมากขึ้น และมีความสอดคล้องกับยุคเฟื่องฟูของสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือ

เล่ม เมื่อพิจารณาเฉพาะกลุ่มข้อมูลที่นำมาศึกษา พบว่า กลุ่มชนชั้นนำที่มีรายได้จากการประพันธ์ มีบทบาทสำคัญในการกระจายความรู้ที่สอดคล้องกับกลุ่มผู้อ่านในวงกว้าง เพราะศิลปะการประพันธ์และทัศนะของผู้ประพันธ์ ได้แก่ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ หลวงวิจิตรวาทการ (วิจิตร วิจิตรวาทการ) และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช หนังสือประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์มีความโดดเด่น คือ ความหลากหลายของเรื่องที่นำมาแปล การแปลแบบเก็บความ และพยายามอ้างอิงเนื้อหาของต้นฉบับแทรกการอธิบายเพิ่มเพื่อให้ผู้อ่านคนไทยเข้าใจ

ในขณะที่หนังสือของหลวงวิจิตรวาทการ มีความโดดเด่นในแง่ของการประมวลเนื้อหาเพื่อจูงใจให้ผู้อ่านเกิดแนวคิดพัฒนาตนเองเพื่อเป็นประชาชนที่มีคุณภาพของ “ชาติ” และการชี้นำความคิด เช่น เรื่องมหาบุรุษ (พ.ศ. 2472) ฮิตเลอร์บุก (พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2512) มุสโสลินี (พ.ศ. 2475) เป็นอาทิ สำหรับหนังสือของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์นั้น จะเน้นที่การแทรกข้อคิดเห็นและคำวิจารณ์ ความต่อเนื่องและเลือกประเด็นที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์ในช่วงเวลาต่าง ๆ พร้อมทั้งแทรกประสบการณ์ส่วนตัวจากการปฏิบัติภารกิจ ณ ต่างประเทศ เพราะส่วนใหญ่แล้วเนื้อหาของหนังสือมาจากการเผยแพร่ในรูปแบบบทความหรือรายการวิทยุเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังมีชุดผลงานประพันธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล ตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงเวลาร่วมสมัยกัน ในช่วงต้น พ.ศ. 2500 แต่ไม่ได้รับความนิยมข้ามสมัยและรู้จักแพร่หลายผ่านการพิมพ์ซ้ำมากนัก

ในขณะที่หนังสือประมวลความรู้จากประวัติศาสตร์ต่างประเทศได้รับความนิยมเขียนและตีพิมพ์นั้น หนังสือขายดีเกี่ยวกับประวัติราชวงศ์ไทยก็ได้รับความนิยมเช่นกันดังเช่น หนังสือเรื่องเกิดวังปารุสก์ ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493 ทรงเขียนไว้ในคำนำการตีพิมพ์ครั้งที่ 4 ความว่า “*ในเมื่อเด็ก ๆ ข้าพเจ้าได้เห็นภาพชีวิตในวังหลวง ในวังเจ้านายต่าง ๆ ได้เห็นพิธี และได้ใกล้ชิดกับขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ได้เคยอยู่โรงเรียนนายร้อยในสมัย 25 ปีมาแล้ว ของเหล่านี้ส่วนมากก็จะนับแต่จะสูญหายไปทุกวัน ฉะนั้นแม้ว่าของเหล่านั้นจะดีหรือไม่ก็ตาม ถ้าผู้ที่เคยพบเคยเห็น จะได้บันทึกไว้บ้างแล้ว ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่จะเรียบเรียงประวัติศาสตร์ของชาติต่อไปภายหน้าบ้างไม่มากก็น้อย*” (Chula Chakrabongse, H.R.H. Prince 1968: ข)

หนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่ผลิตและเผยแพร่อย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับการจัดการศึกษาด้านศิลปะในประเทศไทย ได้แก่ หนังสือเชิงวิชาการของศิลปินนักวิชาการสังกัดกรมศิลปากร ซึ่งเป็นองค์กรทางวัฒนธรรมของ "ชาติ" หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในบริบทของการพิมพ์เผยแพร่ชุดความรู้ปรากฏขึ้นเมื่อสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร กล่าวคือ แม้ว่าสถาบันด้านศิลปะของชาติจะก่อตัวจัดตั้งเป็นกองประณีตศิลปกรรม สังกัดกรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2476 แต่จัดตั้งเป็นมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2486 ดังนั้น ชุดความรู้ในหนังสืออ่านเชิงวิชาการกลุ่มนี้จึงตีพิมพ์และเผยแพร่ในช่วงหลังจากจัดตั้งเป็นสถาบันการศึกษาแล้ว เพราะมุ่งสื่อสารความรู้ไปยังกลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการด้านศิลปะ ทั้งในลักษณะของทฤษฎีและผลงานสร้างสรรค์ รวมทั้งคุณค่าของศิลปะไทยในฐานะเครื่องแสดงความเจริญทางวัฒนธรรมของชาติ ทั้งกลุ่มงานวิชาการที่มุ่งสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะไทยของประยูร อุลุชาฎะ โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และความรู้เกี่ยวกับศิลปะตะวันตกที่เป็นประโยชน์ในการสร้างชุดความรู้เรื่องศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทยของศิลป์ พีระศรี ดังปรากฏในผลงานของประยูร อุลุชาฎะ หรือ "น ณ. ปากน้ำ" เช่น เรื่องความงามในศิลปะไทย (พ.ศ. 2510) ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (พ.ศ. 2510) และหนังสือของศิลป์ พีระศรี เช่น เรื่องประติมากรรม (พ.ศ. 2489) ประวัติศาสตร์ และแบบอย่างศิลปะโดยสังเขป แปลและเรียบเรียงโดย เขียน ยิ้มศิริ (พ.ศ. 2502) พรุ่งนี้ก็ช้าเสียแล้ว และศิลปะเก่าอันเป็นมรดกที่ไทยได้รับจากบรรพบุรุษ (พ.ศ. 2500) คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง (พ.ศ. 2502) เครื่องไม้จำหลัก (พ.ศ. 2504) จิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 2507) บทความจากการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติ แปลโดย เขียน ยิ้มศิริ และพระยาอนุมานราชธน (พ.ศ. 2506) เป็นต้น

1.2 ภาพรวมของหนังสือ: ผู้ประพันธ์ วัตถุประสงค์การประพันธ์ และกลุ่มผู้อ่าน

กลุ่มหนังสืออ่านที่ให้ความรู้ด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่ผลิตและเผยแพร่ในบริบทวัฒนธรรมหนังสือของไทย สะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของผู้ประพันธ์ วัตถุประสงค์การประพันธ์ และกลุ่มผู้อ่านที่เป็นเป้าหมายของการสื่อสารความรู้ ดังนี้

กลุ่มผู้ประพันธ์ที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) ใช้ความรู้ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคม และศิลปะเป็นเครื่องมือสื่อสารอุดมการณ์ความรู้ของรัฐเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ของคนในชาติ ในลักษณะที่เป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา ในระยะแรกของการเผยแพร่อุดมการณ์ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไทย ผู้ประพันธ์มีสถานภาพเป็นทั้งชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) และเป็นชนชั้นนำทางการเมือง (Political Elite) (Sattayanurak 2014: 522) ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การเผยแพร่ชุดความรู้กลุ่มนี้ สอดคล้องกับการจัดการความรู้ผ่านหน่วยงานทางวัฒนธรรมของราชสำนักที่สำคัญได้แก่ โบราณคดีสโมสร และหอพระสมุดวชิรญาณ อีกทั้งยังพยายามดำเนินงานต่อเนื่องโดยปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแพร่ชุดความรู้จากการตีพิมพ์ในวารสารของราชสำนัก และจัดเก็บเฉพาะในหอพระสมุดฯ มาเป็นหนังสืออ่านในวาระสำคัญของชีวิตที่สำคัญได้แก่ หนังสืออนุสรณ์งานศพ และมุ่งสื่อสารไปยังกลุ่มผู้อ่านที่เป็นเครือญาติของผู้วายชนม์ซึ่งมีทั้งชนชั้นสูง อันได้แก่ เชื้อพระวงศ์และเจ้านาย กับกลุ่มข้าราชบริพาร ข้าราชการ การปรับเปลี่ยนพื้นที่การสื่อสารนี้สร้างความหมายใหม่ให้กับชุดความรู้จากอุดมการณ์ความรู้เกี่ยวกับ “ชาติ” ในช่วงเวลาที่ประพันธ์ เป็นความรู้ที่มีคุณค่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติในเวลาต่อมา และยังจรรโลงสถานภาพความสำคัญของความรู้ในบริบทที่สัมพันธ์กับประเพณีในชีวิต

ในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นักประพันธ์ที่มีสองสถานภาพผสานกันนี้ ได้แก่ หลวงวิจิตรวาทการ และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช สืบสานอุดมการณ์ความรู้ของรัฐโดยใช้ระบบสำนักพิมพ์เอกชนเข้ามาช่วยกระจายความรู้ ดังเช่น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ก่อตั้งบริษัทสยามรัฐจำกัด เพื่อออกหนังสือพิมพ์สยามรัฐ รวมทั้งสำนักพิมพ์สยามรัฐใน พ.ศ. 2493 การจัดการดังกล่าวช่วยสร้างฐานผู้อ่านให้กว้างขวางขึ้น ด้วยการคัดเลือกเนื้อหาความรู้ที่สอดคล้องกับกระแสความสนใจเกี่ยวกับบริบทโลก และวิธีการประพันธ์ที่มุ่งสื่อสารไปยังผู้อ่านที่อยู่นอกวงวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์คำนึงถึงรายได้จากการตีพิมพ์ รวมทั้งการแข่งขันกับหนังสืออ่านบันเทิงคดีกลุ่มอื่น ๆ ที่ผลิตเป็นจำนวนมากในระยะเวลาร่วมสมัยกัน ในขณะที่พระยาอนุมานราชธน ยังคงรักษา

วิธีการเขียนแบบขนบจารีตที่ดำเนินมาในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6 โดยเฉพาะในหนังสือเล่มเด่น คือ บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ (พ.ศ. 2506) และฟื้นความหลัง (พ.ศ. 2512) ในรูปแบบของจดหมายถามตอบความรู้ และบันทึกอัตชีวประวัติ วัตถุประสงค์การสื่อสารความรู้จำกัดวงอยู่ในกลุ่มผู้อ่านของสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสำนักพิมพ์ศึกษิตสยามของ ส.ศิวรักษ์ ที่มุ่งผลิตและเผยแพร่ชุดความรู้ของปัญญาชนสยามที่เป็นชนชั้นนำ (Elite Scholar) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5

นักประพันธ์อีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) ไม่ได้มีสถานภาพเป็นชนชั้นนำทางการเมืองร่วมด้วย แต่มีสถานภาพเป็นศิลปินและนักวิชาการด้านศิลปะ เขียนหนังสือที่เป็นชุดความรู้อันเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมของชาติ ดังเช่น สมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ศิลป์ พีระศรี และประยูร อุลุชาฎะ (น. ณ ปากน้ำ) วัตถุประสงค์การประพันธ์มีเพื่อรวบรวม และสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทย ลักษณะเนื้อหาและวิธีการเขียนแสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์มุ่งสื่อสารไปยังกลุ่มผู้อ่านที่มีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประเด็นทางวิชาการเหล่านั้นมาก่อน เนื่องจากแสดงให้เห็นการอ้างถึงชุดความรู้เก่าในเอกสารลายลักษณ์โบราณ ประสบการณ์การวิจัย และการสร้างสรรค์ศิลปะอันเป็นความรู้เฉพาะ หนังสือเหล่านี้ตีพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร องค์การค้าคุรุสภา และสำนักพิมพ์เอกชนที่ขอลิขสิทธิ์จากกรมศิลปากร เช่น โรงพิมพ์พระจันทร์ ที่รับพิมพ์หนังสือของกรมศิลปากรอย่างต่อเนื่อง ช่วง พ.ศ. 2490 และสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ซึ่งเป็นสำนักพิมพ์ที่มุ่งตีพิมพ์หนังสือสารคดี ความรู้ทั่วไป และตำราเรียน นอกจากนี้ ยังมีบทความจำนวนมากของประยูร อุลุชาฎะ ตีพิมพ์ในนิตยสารชาวกรุง โดยใช้นามปากกาว่า “น. ณ ปากน้ำ” เป็นครั้งแรก และแสดงให้เห็นสถานภาพของศิลปินนักวิชาการ ในฐานะนักประพันธ์ด้านศิลปะ ที่ช่วยกระจายความรู้ทางวิชาการไปสู่สาธารณะ

กลุ่มที่เป็นนักประพันธ์แต่มีสถานภาพเป็นเจ้านาย หรือเชื้อพระวงศ์ ได้แก่ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล และพระองค์เจ้าวิภาวดี-รังสิต แม้ผู้ประพันธ์กลุ่มนี้ไม่ได้มีบทบาทโดยตรงต่อการกำหนดนโยบายด้านการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมของประเทศ แต่มีบทบาททั้งโดยตรง และโดยอ้อมต่อการสร้างกระแสความสนใจอ่านเรื่องที่เป็นความรู้อันเกี่ยวเนื่องกับชนชั้นนำทาง

วัฒนธรรม ชนชั้นนำทางการเมือง และชุดความรู้ที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์โลกทั้งในมิติการท่องเที่ยวและการสงคราม มุ่งสื่อสารความรู้ไปยังกลุ่มผู้อ่านทั่วไป ในขณะที่กลุ่มนักประพันธ์มีสถานภาพเป็นข้าราชการระดับสูง ดังเช่น สุกิจ นิมมานเหมินทร์ ใช้ความรู้ที่ได้จากการอ่านเอกสารลายลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ ตำรา และประสบการณ์การทำงาน สื่อสารความรู้ไปยังคนทั่วไป ดังเช่น เรื่อง สี่ปีในสหรัฐและอื่น ๆ (พ.ศ. 2516) การเขียนและพิมพ์ชุดหนังสือของสุกิจ นิมมานเหมินทร์ ยังแสดงให้เห็นการนำชุดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย ประวัติศาสตร์ไทย และประวัติของชนชั้นนำทางวัฒนธรรมมาเผยแพร่ในลักษณะของเกร็ดความรู้สำหรับผู้อ่านทั่วไปในวงกว้าง

1.3 ความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหนังสือ

หนังสืออ่านให้ความรู้แต่ละกลุ่มมีความสัมพันธ์ และมีลักษณะเฉพาะขององค์ประกอบหนังสือในด้านรูปแบบและเนื้อหา ดังนี้

1.3.1 กลุ่มหนังสือบันทึกการเดินทาง

หากพิจารณาความสัมพันธ์ของการผลิตและเผยแพร่ตามช่วงเวลา ต่าง ๆ ดังอธิบายแล้วนั้น จะพบว่า จุดตั้งแต่ของการเขียนเพื่อสร้างชุดความรู้แล้วนั้น หนังสืออ่านกลุ่มสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มีจุดเริ่มต้นที่การเผยแพร่ผ่านการพิมพ์ครั้งที่ 1 ในรูปแบบบันทึกส่วนตัวประเภทจดหมายและจดหมายเหตุโดยชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ที่มีสถานภาพเป็นชนชั้นนำทางการเมือง ในช่วง พ.ศ. 2450 ในระยะแรกนี้มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำเข้าขนบการเขียนบันทึกประจำวันที่เรียกกันแพร่หลายว่า Diary หรือ Journal ซึ่งได้รับความนิยมในศตวรรษที่ 19 (Bhandhaburana 1993: 345) และมีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้ทำให้ประเภท (Genre) ของการเขียนด้านการท่องเที่ยวเกิดความชัดเจน คือ *“มีรูปแบบหรือประเภทขึ้นมา”* (Tangpongthiti 2001: 183) ดังพบความแพร่หลายทั้งจำนวนตัวเล่ม ความถี่ในการตีพิมพ์ และการคิดชื่อเรื่องขึ้นใหม่ให้เหมาะกับการใช้เป็นคู่มือท่องเที่ยวเชิงวิชาการ แม้ว่ายังไม่เกิดแนวคิดเรื่องการจัดการท่องเที่ยวในช่วงแรกที่ตีพิมพ์ก็ตาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงคัดเลือกหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2451 และให้

กรมศิลปากรตีพิมพ์เรื่องเที่ยวเมืองพะม่า ในช่วง พ.ศ. 2468 จากนั้นจึงเว้นระยะไป เพราะต้องทรงลี้ภัยทางการเมือง และกรมศิลปากรนำหนังสือจดหมายเหตุกลับมาตีพิมพ์อีกครั้งใน พ.ศ. 2484 (เที่ยวตามทางรถไฟ) ก่อนที่พระองค์จะเสด็จกลับประเทศไทยในอีกประมาณ 1 ปีต่อมา

หนังสือกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันของเนื้อหา ในแง่ของการบันทึกความรู้ที่เกี่ยวเนื่องกับการเดินทางหลายอย่าง ได้แก่ ความรู้จากการประสบพบเห็นประเพณีและวิถีชีวิต ประวัติสถานที่และบุคคล และเกร็ดความทรงจำ รวมทั้งการอ้างถึงความรู้ที่เคยอ่านจากพงศาวดาร จดหมายเหตุ จารึก ตำรา และวรรณคดี การเขียนหนังสือบันทึกการเดินทางในกลุ่มนี้มีความเปลี่ยนแปลงน้อยในเชิงรูปแบบ และเนื้อหา ดังพบว่า แม้ในยุคเฟื่องฟูของการพิมพ์หนังสือเล่มช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงแล้วนั้น กลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม อย่างหลวงวิจิตรวาทการ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิต ก็ยังคงสืบทอดวิธีการเล่าเรื่องที่เป็นความเรียงร้อยแก้ว และการอธิบายความรู้จากการเดินทาง หากแต่มีความแตกต่างด้านจุดมุ่งหมายในการตีพิมพ์เผยแพร่ดังกล่าวแล้วในหัวข้อที่ผ่านมา

หนังสือบันทึกการเดินทางเป็นกลุ่มข้อมูลความรู้ที่มีปริมาณและความหลากหลายสูง เนื่องจากมีการสร้างและเผยแพร่ต่อเนื่อง แม้ว่าจุดประสงค์ตั้งต้นในสมัยแรกของการผลิตจะไม่ได้มีเพื่อเป็นคู่มือนำเที่ยว (Guidebook) หรือเป็นหนังสือที่เกิดจากการเดินทางเพื่อท่องเที่ยวตามความหมายในปัจจุบัน ตลอดระยะเวลาเกือบ 1 ศตวรรษ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง กลุ่มผู้ประพันธ์ที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) ซึ่งมีสถานภาพที่หลากหลาย ได้เขียนหนังสือประเภทนี้ขึ้นเพื่อสื่อสารความรู้ที่ได้จากการเดินทางไปยังกลุ่มผู้อ่านด้วยวิธีการและจุดมุ่งหมายที่เปลี่ยนไปตามบริบทสังคมไทยและสังคมโลก หากพิจารณาชุดความรู้ที่ปรากฏผ่านกลุ่มข้อมูลดังกล่าวในฐานะชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ที่สะท้อนโลกทัศน์ของคนไทยในช่วงสมัยหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยมีบันทึกหลักฐานในลักษณะที่เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการเปรียบเทียบความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ทั้งในอาณาบริเวณของประเทศไทยและต่างประเทศ ดังพบว่า สมัยแรกเริ่มราชสำนักสร้างความรับรู้เกี่ยวกับความสำคัญ

ของความรู้ด้านประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมกลุ่มต่าง ๆ โดยวางรากฐานแนวคิดเรื่องความหลากหลายของ “ความเป็นไทย” ทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งคนไทยในพื้นที่ศูนย์กลางการปกครอง และคนต่างถิ่นที่อาศัยในอาณาจักรสยาม ตลอดจนวัฒนธรรมนานาชาติของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เอเชีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เหมือนหรือต่างไปจากประเทศไทยช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 - 6 ในแง่หนึ่ง การสร้างและเผยแพร่สารคดีโดยราชสำนักได้วางรากฐานแนวคิดเรื่องพันธกิจของผู้ปกครอง และตัวแทนฝ่ายการพัฒนาประเทศในด้านการเป็นผู้นำทางปัญญาในโลกสมัยใหม่ การเขียนหนังสือที่ช่วยเปิดโลกทัศน์นี้ ส่งผลให้ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางมีความรู้ที่เชื่อมต่อกันหลังจากกลุ่มหนังสือบันทึกการเดินทางได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ

การจัดการของราชสำนักที่สนับสนุนให้การเกิดอ่านโดยคำนึงถึงผลสำเร็จของการเผยแพร่หนังสือนั้น ปรากฏชัดเจนในการคัดเลือกเนื้อหาบางส่วน ที่สามารถเผยแพร่ได้สู่สื่อสิ่งพิมพ์ และน่าจะเป็นที่สนใจ ดังเช่น พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเลือกบางส่วนตีพิมพ์เผยแพร่ และจำหน่ายในงานไหว้พระประจำปี ณ วัดเบญจมบพิตรฯ ในบางกรณี ผู้ประพันธ์ที่เป็นปัญญาชนราชสำนัก ก็วางวัตถุประสงค์ไว้ชัดเจนว่า จะนำความรู้กลุ่มนี้มาเล่า “ให้สนุก” ในรูปแบบของหนังสือเล่มดังปรากฏในคำนำเรื่องเสด็จประพาสต้น พระนิพนธ์ในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาพสะท้อนเชิงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประพันธ์และผู้อ่าน แสดงให้เห็นว่าราชสำนักหรือตัวแทนของรัฐ ได้นำทักษะการสื่อสารความรู้ของกลุ่มชนชั้นสูงในราชสำนัก มาเผยแพร่ไปสู่ผู้อ่านที่เป็นชนชั้นกลาง ซึ่งมีประสบการณ์การอ่านในระดับที่ใกล้เคียงกัน หรือในอีกทางหนึ่ง เพื่อวางรากฐานการอ่านที่ต้องอาศัยระบบคิดแบบเดียวกับที่ชนชั้นสูงได้สร้างและสืบทอดกันภายในราชสำนัก

จนเมื่อหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ความสืบเนื่องของแนวคิดเรื่องการจดบันทึกประสบการณ์ต่างสังคมและวัฒนธรรมในต่างประเทศ อันเกิดจากการเดินทางของตัวแทนรัฐยังดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในบันทึกการเดินทางของนักประพันธ์ที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม และข้าราชการระดับสูง ได้แก่ หลวงวิจิตรวาทการ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล หม่อมเจ้าหญิงวิภาวดี รังสิต หม่อมหลวงปิ่น

มาลากุล สุกิจ นิมมานเหมินทร์ และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในขณะที่ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนนอกศูนย์กลางการปกครองที่เคยได้รับการบันทึกไว้ในรูปแบบจดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 ได้ขาดหายไป เพราะบริบททางการเมืองในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และทิศทางการสื่อสารความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมที่ปรับเปลี่ยนมาเป็นการตีพิมพ์ซ้ำหนังสือบันทึกการเดินทางของเจ้านาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ความรับรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไทยนอกพื้นที่กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 7 - ต้นรัชกาลที่ 9 ที่นำเสนอด้วยรูปแบบบันทึกการเดินทางของเจ้านายขาดหายไป จนในทศวรรษที่ 2490 ปรากฏมีสื่อสิ่งพิมพ์ที่เขียนโดยพระยาอนุมานราชธน ทำหน้าที่นำเสนอวิถีชีวิตไทยในชนบทผ่านชุดความรู้เกี่ยวกับประเพณีและวิถีชีวิตไทยหลายเล่ม (Sattayanurak 2014: 118)

ความรู้เกี่ยวกับสังคมโลก เป็นบันทึกความรู้ที่สร้างขึ้นจากการปฏิบัติภารกิจราชการของชนชั้นทางวัฒนธรรมเป็นหลัก เมื่อพิจารณาในฐานะองค์ความรู้ กลุ่มนักประพันธ์ได้สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมของโลกนานาชาติไว้อยู่บ้างแล้ว หากแต่มีลักษณะกระจัดกระจาย เพราะมีทั้งนักประพันธ์ที่เขียนหนังสือเหล่านี้โดยเป็นอิสระจากรัฐ และที่เขียนขึ้นเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ความรู้ของรัฐ ดังนั้น จึงไม่พบลักษณะการส่งอิทธิพลทางความคิดผ่านเนื้อหาอย่างชัดเจน แต่จะพบเป็นกลุ่มเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศเดียวกัน ในช่วงเวลาที่แตกต่าง ดังนี้

(1) ความรู้เกี่ยวกับประเทศในภูมิภาคเอเชีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

กลุ่มหัวเมืองและรัฐในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในกลุ่มจดหมายเหตุของรัชกาลที่ 5 เสด็จไปแหลมมลายูระหว่าง ร.ศ. 108 - 119 (พ.ศ. 2433 - 2449) เสด็จไปสิงคโปร์และเบตาเวีย (พ.ศ. 2413) เสด็จไปเกาะชวา ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2440) และ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2445) ประเทศกัมพูชา ในหนังสือนิราศนครวัด (พ.ศ. 2468) ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประเทศพม่า ในหนังสือของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พ.ศ. 2468) และหลวงวิจิตรวาทการ (พ.ศ. 2495) ประเทศอินเดีย ในหนังสือบันทึกการเดินทางของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2414) บันทึกการเดินทางในฐานะทูตของหลวงวิจิตรวาทการ (พ.ศ. 2497) และการเดินทางไปเยือนอินเดียในฐานะตัวแทนสมาคมชาวพุทธฯ และหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล (พ.ศ. 2515) ประเทศอิหร่าน ในหนังสืออิหร่าน (เปอรเชีย) (พ.ศ. 2510) ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล

(2) ความรู้เกี่ยวกับประเทศในยุโรป

ความรู้เกี่ยวกับประเทศในยุโรป ปรากฏในหนังสือเรื่องไกลบ้าน และหนังสือเสด็จประพาสยุโรปของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หนังสือเที่ยวอิตาลีฯ (พ.ศ. 2504) ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล หนังสือข้าพเจ้าเที่ยวยุโรปของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล (พ.ศ. 2495) และหม่อมเจ้าหญิงวิภาวดี รังสิต ใน เรื่องตามเสด็จ 14 ประเทศ พ.ศ. 2503 (พ.ศ. 2503)

(3) ความรู้เกี่ยวกับสหรัฐอเมริกา

ความรู้ชุดใหม่นี้ เกิดขึ้นในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 ดังปรากฏในหนังสือต่าง ๆ ได้แก่ จดหมายเหตุตามเสด็จฯ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ (พ.ศ. 2503) และหม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต เรื่องตามเสด็จอเมริกาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2510) หนังสือเที่ยวอเมริกาใต้ไปรอบโลก ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล (พ.ศ. 2498) สี่ปีในสหรัฐและอื่น ๆ (พ.ศ. 2516) ของสุกิจ นิมมานเหมินทร์ และจดหมายรักจากอเมริกา (พ.ศ. 2507) ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์

ในกระแสการสร้างและเผยแพร่ชุดความรู้ มีสิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับการเขียนหนังสือบันทึกการเดินทาง กล่าวคือ สมัยรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 9 ปรากฏหนังสือกลุ่มนี้มากเป็นพิเศษ แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมที่มีบทบาททางการเมืองและการปกครองประเทศ ให้ความสำคัญกับการดำเนินนโยบายทางการทูต เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศ การเลือกใช้หนังสือและสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อบันทึก รายงาน และเผยแพร่ความรู้จึงกลายเป็นธรรมเนียมของผู้ปฏิบัติภารกิจราชการ แม้ไม่มีระเบียบการปฏิบัติราชการระบุไว้ว่า ผู้เดินทางไปปฏิบัติราชการต้องเขียนหนังสือตีพิมพ์เผยแพร่ก็ตาม ในขณะที่ช่วงต้นรัชกาลที่ 9 กลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ที่ไม่ได้มีบทบาททางการเมืองโดยตรง ก็รับเอาธรรมเนียมการเขียนบันทึกลักษณะนี้มาใช้เพื่อเผยแพร่ความรู้จากการศึกษาดูงานด้วย

1.3.2 กลุ่มหนังสือบันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ

ในขณะที่หนังสือกลุ่มบันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ เป็นชุดความรู้เชิงวิชาการที่เกิดขึ้นในระยะเวลาไล่เลี่ยกันกับบันทึกการเดินทาง ดังพบว่า เรื่องสาส์นสมเด็จ เริ่มเขียนตั้งแต่ พ.ศ. 2457 แต่การตีพิมพ์สู่สาธารณะนั้นเพิ่งเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2490 - 2510 ระยะเวลาตีพิมพ์ชุดความรู้กลุ่มนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน

ด้วยปัจจัยทางการเมืองและการสนับสนุนงบประมาณของสมาคมสังคมศาสตร์ฯ ดังกล่าวแล้วในหัวข้อที่ผ่านมา หนังสือกลุ่มนี้ตีพิมพ์ในระยะเวลาเดียวกัน และมีกลุ่มผู้ประพันธ์ไม่หลากหลาย อย่างไรก็ตาม จุดตั้งต้นของการสร้างรูปแบบงานเขียนที่เป็นบันทึกความรู้รูปแบบแรก คือ จดหมายโต้ตอบ ในหนังสือสาส์นสมเด็จ (พ.ศ. 2457 - 2479) ที่นำไปสู่การเขียนหนังสือบันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ (พ.ศ. 2479 - 2486) ที่มีกลุ่มผู้ประพันธ์ คือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน คลังความรู้ที่บันทึกในหนังสือทั้งสองเล่มนี้แสดงให้เห็นการเชื่อมต่อกันของความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ที่เป็นวัฒนธรรมของชาติโดยเน้นเรื่องภาษา ประเพณี ศิลปกรรม ดนตรี และประวัติศาสตร์ที่เนื่องกับพงศาวดาร โดยยังคงรักษารูปแบบและเนื้อหาความรู้ชุดเดียวกันไว้ ในขณะที่หนังสือบันทึกความรู้ที่อิงกับอัตชีวประวัติของผู้ประพันธ์และชนชั้นนำที่เกี่ยวข้องนั้น มีจุดตั้งต้นที่การเขียนหนังสือเรื่องความทรงจำ ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่เริ่มเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2476 (Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince 2007: 2) แต่ตีพิมพ์ครั้งแรกในเวลาใกล้เคียงกันกับหนังสือเรื่องเกิดวังปารุสก์ ในช่วง พ.ศ. 2493 - 2494 จากนั้นจึงมีหนังสือบันทึกอัตชีวประวัติที่ให้ความรู้เกี่ยวกับบริบททางสังคม ในหนังสือเรื่อง เมื่อปีนังแตก (พ.ศ. 2506) และฟื้นความหลัง (พ.ศ. 2510)

ลักษณะรูปแบบและเนื้อหาในหนังสือกลุ่มนี้ แสดงวัตถุประสงค์การเขียนที่ต่างกัน กล่าวคือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าชีวิตของพระองค์ที่สัมพันธ์กับพระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้านาย ขุนนางคนสำคัญ ในแต่ละช่วงเวลาและเหตุการณ์สำคัญตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 - 8 พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์บันทึกอัตชีวิตที่สัมพันธ์กับราชวงศ์ โดยแสดงความคิดทั้งส่วนที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับขนบธรรมเนียมราชสำนักและนโยบายการบริหารประเทศ (Singhathep 2003: 118) หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล บันทึกอัตชีวิตช่วงลี้ภัยไปยังเมืองปีนัง จนถึงช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ความรู้ในหนังสือนี้มีลักษณะเฉพาะที่ต่างไปจากบันทึกเรื่องอื่น ในด้านการแสดงอารมณ์ความรู้สึกผ่านเหตุการณ์ที่ผู้ประพันธ์เลือกบันทึก หรือเลือกเน้น โดยมีศูนย์กลางของเรื่องอยู่ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและผู้ประพันธ์ ในขณะที่บันทึกเล่มอื่นในกลุ่มเดียวกันนี้ จะให้ความสำคัญกับการเล่าเรื่องไปตามเวลา แทรกเกร็ดความรู้

และความคิดเห็นคละกันไป โดยแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องอีกหลายคน จึงกล่าวได้ว่า บันทึกความรู้และอัตชีวประวัติกลุ่มนี้ มีส่วนเติมเต็มประวัติศาสตร์กระแสหลักของราชสำนักสยาม นอกเหนือจากพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ 5 พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อีกทั้งยังมีหน้าที่เชื่อมต่อความรู้เกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมไทยแบบจารีต ที่ขาดหายไปจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง พ.ศ. 2475 ปรากฏเป็นกระแสการเขียนประวัติศาสตร์สังคมที่มีอัตชีวประวัติผู้ประพันธ์เป็นแกนกลางในกลุ่มนักประพันธ์อื่น ๆ ด้วย

1.3.3 กลุ่มหนังสือประมวลความรู้ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ

กลุ่มนักประพันธ์ได้เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การสงครามของนานาประเทศ ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประเทศไทย และที่แสดงการขยายขอบเขตความรู้ด้านประวัติศาสตร์สากล ลักษณะการตีพิมพ์เผยแพร่ความรู้ในหมวดนี้ ไม่มีองค์กรทางวัฒนธรรมหรือองค์กรทางการศึกษาเข้ามาจัดระบบความรู้โดยตรง เพราะไม่เกี่ยวเนื่องกับอุดมการณ์ความรู้ของรัฐเหมือนดังชุดความรู้เกี่ยวกับ “ชาติ” ที่ปรากฏในหมวดหนังสือบันทึกการเดินทางและศิลปะโบราณคดี หากจะมีบ้างก็เป็นการตีพิมพ์ เพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านในหลักสูตรการศึกษา เช่น โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ตีพิมพ์เรื่อง ฮานนิบาล จอมทัพแหงกรุงคาร์เธจ (พ.ศ. 2490) ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ และหนังสือของหลวงวิจิตรวาทการบางเรื่องที่ตีพิมพ์โดยสำนักนายกรัฐมนตรี ในเรื่อง การรวมและการแตกแยกของกลุ่มอาหรับ (พ.ศ. 2504) และชุดประวัติศาสตร์สากล (พ.ศ. 2472 - 2474) ประวัติศาสตร์การปกครอง (พ.ศ. 2478) ของหลวงวิจิตรวาทการที่ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ลักษณะรูปแบบและเนื้อหาของหนังสืออ่านกลุ่มนี้ ไม่ได้แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลทางความคิดและการเขียนระหว่างกลุ่มผู้ประพันธ์ที่ผลิตงานในช่วงเวลาเดียวกัน หากแต่แสดงทิศทางการเขียนเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในลักษณะเกร็ดความรู้ การประมวลความรู้จากหนังสือต่างประเทศ และประสบการณ์การเดินทางไปยังประเทศต่าง ๆ ของผู้ประพันธ์ ที่มุ่งสื่อสารไปยังกลุ่มผู้อ่านในวงกว้างและกลุ่มนักศึกษา ลักษณะโดยรวมของหนังสือประมวลความรู้กลุ่มนี้จึงเป็นความเรียงอธิบายแทรกทัศนะและหลักฐานทางวิชาการ ปรากฏแพร่หลายในบริบทการอ่านหนังสือกลุ่มนี้

การปรากฏซ้ำของเรื่องแสดงให้เห็นความสนใจร่วมของกลุ่มผู้ประพันธ์ ที่สัมพันธ์กับกระแสความสนใจประวัติศาสตร์ของนานาประเทศทั่วโลกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ลักษณะเนื้อหาในหนังสือประมวลความรู้กลุ่มนี้สามารถแบ่งเป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับปัญหาระหว่างกลุ่มเชื้อชาติที่นำมาสู่การทำสงคราม เช่น สงครามผิวในสหรัฐฯ และลัทธิเหยียดผิวในประเทศคอมมิวนิสต์ ปรากฏในเรื่องสงครามผิว (พ.ศ. 2511) ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช การวิพากษ์ลักษณะของผู้นำที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ ปรากฏผ่านหนังสือที่นำเสนอชีวประวัติบุคคล เช่น ซูสีไทเฮา ฮิตเลอร์ มุสโสลินี เนลสัน ฮานนิบาล พระราชินีคัทริน และพระเจ้าเฟเดริค สาเหตุที่ทำให้ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตกเป็นเมืองขึ้นของตะวันตก เช่น พม่าเสียเมือง (พ.ศ. 2512) และกลุ่มเนื้อหาที่เป็นภาพรวมเกี่ยวกับการปกครองในประเทศต่าง ๆ หากพิจารณาหนังสือกลุ่มนี้ในฐานะชุดความรู้ที่เกิดจากการสร้างและเผยแพร่ในบริบทการอ่านหนังสือสารคดีของคนไทย พบว่าเนื้อหาความรู้ครอบคลุมประวัติศาสตร์ของประเทศในภูมิภาคเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประวัติศาสตร์ของประเทศคู่สงครามในยุโรป ดังนี้

(1) ประวัติศาสตร์ของประเทศในภูมิภาคเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประวัติศาสตร์จีนในสมัยพระนางซูสีไทเฮา ปรากฏในหนังสือเรื่อง นางพญาฮองไทเฮา (พ.ศ. 2482) ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ประวัติศาสตร์ประเทศกัมพูชาในเรื่องถกเขมร (พ.ศ. 2496) ประวัติศาสตร์พม่าในเรื่อง พม่าเสียเมือง (พ.ศ. 2512) ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ประวัติศาสตร์เวียดนามในเรื่องสงครามเวียดนาม (พ.ศ. 2511) ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ประวัติศาสตร์ประเทศญี่ปุ่น ในหนังสือของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล เรื่องซีพันกุ - ญี่ปุ่น (พ.ศ. 2502) และฉากญี่ปุ่น (พ.ศ. 2505) ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช

(2) ประวัติศาสตร์ของประเทศคู่สงครามในยุโรป

หนังสือชุดนี้ประพันธ์โดยพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เช่น ฮานนิบาล จอมทัพแห่งกรุงคาร์เธจ (พ.ศ. 2490) เฟรเดริคมหาราชแห่งปรัสเซีย เล่ม 2 (พ.ศ. 2481) เฟรเดริคมหาราชแห่งปรัสเซีย (พ.ศ. 2476) วาระสุดท้ายของฮิตเลอร์ (พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2517) เนลสัน แม่ทัพเรืออังกฤษ (พ.ศ. 2498) ต้นรัชกาลเอลิซะเบธที่ 2

(พ.ศ. 2497) คาวัวร์และกำเนิดอิตาลีอิสระ พ.ศ. 2493) คัทริน มหาราชินีแห่งรุสเซีย (พิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2516) และคองเกรสสแห่งเวียนนา (พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2476) หลวงวิจิตรวาทการในเรื่อง การรวมและการแตกแยกของกลุ่มอาหรับ (พ.ศ. 2504) มุสโสลินี (พ.ศ. 2475) ฮิตเลอร์บุก (พ.ศ. 2510) และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ในเรื่องฝรั่งศักดินา (พ.ศ. 2504) และยิว (พ.ศ. 2510)

วัตถุประสงค์ของการเผยแพร่ความรู้ชุดดังกล่าว มีเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ด้านการสงครามของประเทศต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันกับสงครามโลกทั้งสองครั้ง อีกทั้งเพื่อประยุกต์ข้อคิดจากการเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์สำหรับพัฒนาชีวิตและจรรโลงอุดมการณ์ความรู้ที่ผูกติดกับมโนทัศน์ความเป็นชาติไทย ซึ่งส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากการพัฒนาตนเองของคนในชาติ ปรากฏเด่นชัดในสารคดีของหลวงวิจิตรวาทการ ดังเช่น หนังสือเรื่อง "ฮิตเลอร์บุก" ของ "วิเทศกรณีย์" (นามปากกาหนึ่งของหลวงวิจิตรวาทการ) หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์การเขียนสารคดีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชีวิตฮิตเลอร์และสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อให้ผู้อ่าน *"เกิดความคิดหรือความปรารถนาความก้าวหน้าในชีวิตขึ้นในจิตใจ"* ทั้งนี้พบว่าผู้ประพันธ์มักเน้นย้ำคุณลักษณะเด่นของฮิตเลอร์แทรกไว้เป็นระยะ เช่น *"ฮิตเลอร์นั้นเป็นคนกล้าหาญ และก็ด้วยความกล้าหาญนี้แหละทำให้ฮิตเลอร์กลายเป็นบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของชาวเยอรมันไป"* หนังสือของหลวงวิจิตรวาทการเล่มนี้ ยังแสดงให้เห็นวิธีการเชื่อมโยงประเด็นความรู้อื่น ๆ เพื่อเล่าประวัติศาสตร์ให้น่าสนใจ เช่น การประมวลข้อวินิจฉัยของนักจิตวิทยามาแทรกไว้เป็นบทหนึ่งว่า "ฮิตเลอร์ในทรรศนะจิตวิทยา" รวมทั้งการประมวลลักษณะเฉพาะที่เป็นอุปนิสัยใจคอของฮิตเลอร์มาแยกไว้เป็นหัวข้อย่อย เช่น ฮิตเลอร์กับปมด้อย ฮิตเลอร์ชอบการชกต่อย ฮิตเลอร์ชอบอ่านหนังสือ ชีวิตรักของฮิตเลอร์ เป็นต้น วิธีการเขียนเช่นนี้ทำให้การเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์มีความสนุกเพราะมีโครงสร้างคล้ายกับนิยาย หนังสือเล่มนี้จึงเป็นหนังสือขายดี ตีพิมพ์ซ้ำในเวลา 6 เดือนถึง 2 ครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2510 (Vitetkoranee 1969: จ)

สำหรับหนังสือเล่มอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกัน ไม่ได้มีลักษณะของการชี้นำความคิดชัดเจน แต่ก็ช่วยประมวลความรู้และเปิดโลกทัศน์ผู้อ่าน ทำให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ได้รับความสนใจในวงกว้าง เช่น กลุ่มหนังสือของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์

ปราโมช ที่ส่วนใหญ่มาจากการเล่าเรื่องในรายการวิทยุ “เพื่อนนอน” ของผู้ประพันธ์ กลุ่มหนังสือของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ที่ผู้ประพันธ์วางจุดมุ่งหมายไว้ว่า

> *“ตั้งใจว่าจะนำเรื่องราวในประวัติศาสตร์ของชนชาติฝรั่งมาเล่าให้คนไทยฟัง แต่มิได้คิดว่าจะแต่งให้เป็นหนังสือประวัติศาสตร์แท้ ๆ ...ตกลงใจจะแต่งชีวประวัติของบุคคลที่สำคัญมีชื่อเสียง และการกระทำของบุคคลเช่นนั้นถึงกับเปลี่ยนแปลงวิถีทางของโลก”*
>
> *(Chula Chakrabongse, H.R.H. Prince 1938: ก)*

การเผยแพร่หนังสืออ่านเชิงวิชาการกลุ่มนี้ ยังก่อให้เกิดกระแสการวิจารณ์ในกลุ่มชนชั้นนำ และนักประพันธ์อีกด้วย โดยเฉพาะพระนิพนธ์ในพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ที่มักจะมีบทความวิจารณ์แทรกไว้ท้ายเล่ม เช่น หนังสือเรื่องคัทรินมหาราชินีแห่งรุสเซีย มีบทวิจารณ์ของ พ.ต. หลวงสารานุประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) มจ. วรรณไวทยากร วรวรรณ และ น.ม.ส. รวมทั้งมักแทรกทัศนะที่มีต่อคนไทยในฐานะ “นักอ่าน” และความสำคัญของการอ่านในฐานะเครื่องบ่งชี้ความเจริญทางวัฒนธรรมของคนไทย เช่น

> *“คนไทยมีนิสัยชอบประวัติศาสตร์ ดูแต่เรื่องจีนยังแปลกันเสียไม่รู้จบ ประสาอะไรกับคัทรินซึ่งเป็นชิ้นเอกชิ้นหนึ่งของพงศาวดารโลก พึงสำนึกว่าคนไทยศิวิไลส์ ถ้ามีหนังสือนี้เป็นภาษาไทย คงจะซื้ออ่านเป็นแน่นอน เพราะคงไม่ใคร่ให้ใครหาว่าไม่มีวัฒนธรรม”*
>
> *(Chula Chakrabongse, H.R.H. Prince 1937: 356)*

1.3.4 กลุ่มหนังสือศิลปะและโบราณคดี

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ต่อเนื่องมาจนสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนต้นรัชกาลที่ 9 ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี เป็นชุดความรู้สำคัญที่รัฐต้องการจัดระบบโดยการรวบรวม รื้อฟื้น และสืบทอดแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะ และโบราณคดีของชาติ การสร้างและเผยแพร่ความรู้ชุดนี้ จึงมีความจำเป็นต้องผลิตซ้ำชุดความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ทางประวัติศาสตร์และ

วัฒนธรรมที่กลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมสร้างขึ้น ในขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องสร้างชุดความรู้ที่สอดคล้องกับการพัฒนาหลักสูตรให้ทันสมัย จึงปรากฏวิธีการสร้างและเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการที่เป็นงานบุกเบิกหลายชิ้น อีกทั้งมีวิธีจัดการอุดมการณ์ความรู้อย่างเป็นระบบโดยหน่วยงานรัฐที่สำคัญ คือ การผลิตวารสารของกรมศิลปากรซึ่งมีอายุยืนยาวมาจนปัจจุบัน

ความรู้ด้านศิลปกรรมไทยในระยะตั้งต้นนี้ มีความคาบเกี่ยวกับชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี งานนิพนธ์ที่เป็นความรู้เชิงวิชาการของบุคคล เช่น ศิลป์ พีระศรี และประยูร อุลุชาฎะ มักอ้างถึงชุดความรู้เกี่ยวกับ "ความเป็นไทย" ของชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ที่สำคัญได้แก่ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน รวมทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นพงศาวดาร ตำนาน และเรื่องเล่าซึ่งมีความสำคัญในฐานะแหล่งอ้างอิงความรู้ชั้นต้นที่ผู้ประพันธ์นำมาสร้างเป็นชุดความรู้ทางวิชาการ เมื่อพิจารณาเฉพาะอิทธิพลของหนังสืออ่านให้ความรู้ในหมวดนี้ของศิลป์ พีระศรี และประยูร อุลุชาฎะ ที่มีต่อการสร้างและเผยแพร่ความรู้ด้านศิลปะในประเทศไทย จะพบว่า ศิลป์ พีระศรี ได้นำวัฒนธรรมลายลักษณ์เข้ามาในวิถีการจัดการองค์ความรู้ทางศิลปกรรมไทย ต่างไปจากขนบการเรียนรู้งานช่างของไทยสมัยก่อนที่ถ่ายทอดผ่านมุขปาฐะ (Thaveeprungsriporn 2012: 76) การนำวัฒนธรรมลายลักษณ์มาเป็นเครื่องมือจัดการองค์ความรู้ที่ว่านี้ หมายถึง การเขียนหนังสืออ่านให้ความรู้ทั้งที่เป็นตำราเรียน และงานกึ่งวิชาการที่ให้ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีศิลปะและปรัชญาสุนทรียศาสตร์ ไม่ต่างไปจากประยูร อุลุชาฎะ ที่สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับศิลปกรรมไทย เช่น เรื่องความงามของศิลปะไทย (พ.ศ. 2510) ที่เขียนขึ้นเพราะได้รับแรงบันดาลใจจากการอ่านบันทึกของบาทหลวงเดอ ชัวซี ที่มีต่อกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. 2228 หรือชุดความรู้จากการเก็บข้อมูลวิจัย แล้วนำมาเขียนเป็นหนังสืออ่านเชิงวิชาการในรูปแบบบันทึกส่วนตัวในเรื่อง ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (พ.ศ. 2510) การส่งอิทธิพลทางแนวคิดของศิลป์ พีระศรี เกี่ยวกับศิลปกรรมไทยไปยังประยูร อุลุชาฎะ ในฐานะลูกศิษย์นั้นปรากฏผ่านตำราวิชาการเกี่ยวกับศิลปะไทยของอาจารย์ศิลป์หลายเล่ม นอกเหนือจากชุดความรู้เกี่ยวกับศิลปะตะวันตกประเภท "เซอร์เรียลิสม์" (Surrealism) ที่เขาเป็นผู้ริเริ่มนำมาเผยแพร่ในสถาบันการศึกษา (Chaiprasathna 1996)

การถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีการแปล เป็นวิธีการสำคัญที่ช่วยให้ชุดความรู้ของศิลป์ พีระศรี เผยแพร่สู่สาธารณะทั้งในรูปแบบบทความตีพิมพ์ในวารสารศิลปากร หรือในสมัยหลังที่นำมาตีพิมพ์รวมเล่ม ผู้แปลเป็นกลุ่มศิลปินนักวิชาการ และชนชั้นนำทางวัฒนธรรม เช่น เขียน ยิ้มศิริ เฟื้อ หริพิทักษ์ และพระยาอนุมานราชธน ยกตัวอย่าง บทความชุดที่แปลโดยอาจารย์เขียน ยิ้มศิริ ใน “บทความเรื่องศิลปะของศิลป์ พีระศรี” (Fine Arts Department 1963) ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ “ศิลป และ ศีลธรรม” แปลจาก Art and Morality “ภาพเปลือย เป็นศิลปะ หรืออนาจาร” แปลจาก Nude Art or Obescenity “ความหมายและจิตวิทยาเกี่ยวกับสี” แปลจาก Meaning and Pshychology of Colours “ศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทย ประสิทธิภาพของอารยธรรมปัจจุบันและอิทธิพลศิลปะตะวันตก” แปลจาก Contemporary Art in Thailand และ “ศิลป์เป็นสิ่งจำเป็นหรือไม่” แปลจาก Is Art Necessary” “ศิลป์ คืออะไร” แปลจาก What is Art และ “วัฒนธรรมและศิลป์” แปลจาก Culture and Art

หากพิจารณาในเชิงความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบหนังสือ อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ในเชิงอิทธิพลทางความคิดที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ประพันธ์ ที่มีสถานภาพเป็นครูและศิษย์นั้นส่งผลต่อแนวทางการทำงาน รวมทั้งวิธีคิด ในกรอบของการจัดการความรู้ด้านศิลปะและโบราณคดีของรัฐที่ยังรักษาชุดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางจิตใจของคนไทย สำหรับการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบหนังสือนั้น ยังไม่ปรากฏชัดเพราะกลุ่มข้อมูลอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน พบเพียงความหลากหลายของวิธีการสื่อสารความรู้ผ่านรูปแบบงานเขียน

2. หนังสือกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

กรณีศึกษาหนังสือกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เมื่อจัดประเภทของหนังสือตามลักษณะเนื้อหาแบ่งเป็น 2 กลุ่มได้แก่ หนังสืออธิบายความรู้ และหนังสือประยุกต์ใช้ความรู้ ดังนี้

ตารางที่ 2 รายชื่อหนังสือกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ใช้เป็นกรณีศึกษา

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่พิมพ์	ชื่อหนังสือ
อธิบายแนวคิดและประวัติวิทยาศาสตร์	เจ้าพระยาทิพากรวงศ์	พ.ศ. 2410 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โดยวิธีพิมพ์หิน) พ.ศ. 2545 (พิมพ์ครั้งที่ 2 คุรุสภา)	หนังสือแสดงกิจจานุกิจ
	เจ้าพระยาทิพากรวงศ์	พ.ศ. 2411 (พิมพ์ครั้งที่ 1 หอพระสมุดฯ) พ.ศ. 2500 (พิมพ์ครั้งที่ 2 กรมศิลปากร) พ.ศ. 2512 (พิมพ์ครั้งที่ 3 กรมศิลปากร)	ประชุมจดหมายเหตุ เรื่อง สุริยุปราคาในรัชกาลที่ 4
	ปรีชา อมาตยกุล	พ.ศ. 2499 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร)	ประวัติวิทยาศาสตร์
	สมัคร บุราวาส	พ.ศ. 2497 (พิมพ์ครั้งที่ 1 คลังวิทยา) พ.ศ. 2513 (พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา)	วิทยาศาสตร์ใหม่ และ พระศรีอาริย์
		พ.ศ. 2480 (พิมพ์ครั้งที่ โรงพิมพ์ทรงธรรม)	พุทธปรัชญาอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์
		พ.ศ. 2480 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์เฮนฟุก)	วิทยาศาสตร์ของภาษาไทย
	จันตรี ศิริบุญรอด	2508 (พิมพ์ครั้งที่ 1 สำนักพิมพ์อุดมศึกษา)	ผู้พบแผ่นดิน

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่พิมพ์	ชื่อหนังสือ
อธิบายแนวคิดและประวัติวิทยาศาสตร์	หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช	2502 (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรมศิลปากร) 2506 (พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ก้าวหน้า) 2512 (พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์ก้าวหน้า)	ห้วงมหรรณพ
ประยุกต์ใช้ความรู้	หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร	2479 (พิมพ์ครั้งที่ 1 -) 2515 (พิมพ์ครั้งที่ 2 กรมศิลปากร)	กสิกรรมบนดอน
	หลวงวิจิตรวาทการ	2471 (พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา) 2472 (พิมพ์ครั้งที่ 2 -) 2473 (พิมพ์ครั้งที่ 3 -) 2475 (พิมพ์ครั้งที่ 4 -) 2490 (พิมพ์ครั้งที่ 5 -) 2493 (พิมพ์ครั้งที่ 6 -) 2497 (พิมพ์ครั้งที่ 7 -) 2504 (พิมพ์ครั้งที่ 8 -) 2513 (พิมพ์ครั้งที่ 9 เสริมวิทย์บรรณาคาร)	มันสมอง
		2495 (พิมพ์ครั้งที่ -)	กำลังใจ
		2494 (พิมพ์ครั้งที่ 1) 2500 (พิมพ์ครั้งที่ 2 วรรธนะวิบูลย์)	กำลังความคิด
		2499 (พิมพ์ครั้งที่ 2 วรรธนะวิบูลย์) 2514 (พิมพ์ครั้งที่ 4)	มหัศจรรย์ทางจิต

ประเภทหนังสือ	ผู้ประพันธ์	ปีที่พิมพ์	ชื่อหนังสือ
ประยุกต์ใช้ความรู้	หลวงวิจิตรวาทการ	2507 (พิมพ์ครั้งที่ 1)	ลัทธิโยคีและมายาศาสตร์
		2504 (พิมพ์ครั้งที่ 1)	ความฝัน

2.1 บริบทการพิมพ์และเผยแพร่

หากพิจารณาประวัติศาสตร์การเขียนและอ่านด้านวิทยาศาสตร์ แม้ว่าการประดิษฐ์คิดค้นจะมีอยู่ในความรับรู้ของราชสำนักมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วก็ตาม แต่การผลิตหนังสือเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นหนังสืออ่านเพิ่มพูนความรู้สำหรับคนทั่วไปนอกราชสำนัก เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (พ.ศ. 2410) ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) การเขียนหนังสือเล่มนี้สอดคล้องกับบริบทการพิมพ์และเผยแพรในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ราชสำนักสยามเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะดาราศาสตร์ อีกทั้งปัญหาการเผยแพร่ศาสนาของชาติตะวันตกเพื่อหาคนไทยเข้ารีต โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและเยาวชนดังปรากฏความว่า

> *“ผู้แต่งหนังสือนี้มีความกรุณาต่อเด็ก ๆ ทั้งหลาย ที่จะสืบไปภายน่า จะได้ยินได้ฟังการต่าง ๆ หนาหูเข้าจะชักเอาปัญญาแลใจแปรปรวนไปด้วยความที่ไม่รู้อะไรถึงจะไปเล่าเรียนหนังสืออยู่ที่วัดบ้าง ที่บ้านบ้าง...ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูหนังสือที่เด็กอ่าน ก็ไม่เปนประโยชน์แก่เด็กเลย”*
>
> *(Tipakoravongsa 2002: 4)*

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มีหน้าที่โดยตรงด้านการบริหารราชการแผ่นดิน เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ จึงเขียนหนังสือแสดงภูมิปัญญาคนสยาม ที่เข้าใจความคิดของชาติตะวันตก รู้เรื่องวิทยาการตะวันตกทัดเทียมกัน ในขณะเดียวกันก็รู้

ลึกเกี่ยวกับศาสนาของโลกตะวันออกและของไทย จึงสามารถอธิบายแก้คำถามชุดต่าง ๆ ที่ประมวลขึ้น เช่น ปัญหาเกี่ยวกับฤดูกาลและการเคลื่อนที่ของลม *"ถามว่า เมื่อระดูหนาวนั้น กลางวันก็มีความร้อนขึ้นสองวันสามวัน แล้วก็หนาวไปหลาย ๆ วัน แล้วก็ร้อนเปนเหตุอย่าง ๆ ไร แก้ว่า ในระดูหนาวมีความร้อนขึ้นนั้น เพราะลมพัดมาแต่เหนือนั้นหยุด อายแดดกระทบแผ่นดินก็เกิดความร้อนขึ้นประการหนึ่ง ลมแปรเปนหัวเขา เปนสำเภา เปนสลาตัน เปนตะวันตก เปนลมร้อนพัดมา ลมตะวันออกอุตรา ว่าวพัดหลวงที่เปนลมเย็นไม่พัดมา ก็เกิดความร้อน"* หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับปัญหาการประเมินค่าคำสอนในศาสนา เช่น *"ถามว่า สาศนาในโลกย์มีต่าง ๆ กันเช่นนี้ มนุษย์ถือลัทธิต่าง ๆ กันฉันใดจะรู้ว่าสาศนาใดผิด สาศนาใดถูก เป็นสาศนาที่เที่ยงแท้ จะเปนที่พึ่งแก่ตนไปในปะระโลกย์เบื้องน่า แก้ว่าให้ตริตรองดูเถิด ตามแต่ปัญญาที่จะเหนจริง ความข้อนี้ก็เปนคำทุ่มเถียงกันอยู่ ผู้ใดถือสาศนาใดก็ว่าสิ่งนั้นถูก จนชั้นแต่ข่าที่สุด มนุษย์อย่างต่ำ ที่เขาถือผีเขาก็ว่าผีเปนที่พึ่งได้"* เป็นต้น ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ บันทึกความรู้เกี่ยวกับดาราศาสตร์ของราชสำนัก ก็ได้รับการจัดเก็บไว้เป็น "จดหมายเหตุเสด็จหว้ากอ" (พ.ศ. 2411) โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้เรียบเรียง และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเพิ่มเติมในฉบับตีพิมพ์ครั้งแรกของหอพระสมุดฯ

ช่องว่างของการตีพิมพ์และเผยแพร่หนังสืออ่านด้านวิทยาศาสตร์ของราชสำนักเกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 - 6 แม้ว่าจะมีการจัดตั้งกระทรวงธรรมาการ (พ.ศ. 2435) การตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2459) และมีความแพร่หลายของสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น วารสารเสนาศึกษาและแผ่วิทยา ที่มีพื้นที่ตีพิมพ์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ หรือของราชสำนักอย่างหนังสือวชิรญาณ แต่หนังสืออ่านที่เป็นตัวแทนของราชสำนักในด้านการนำเสนอความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นกลับไม่ปรากฏ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่จำเป็นสำหรับประเทศไทยได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังปรากฏในประวัติและความเป็นมาขององค์กรทางวิทยาศาสตร์ของไทยหลายแห่งที่สำคัญ ได้แก่ สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สังกัดสมาคมนิสิตเก่าจุฬาฯ มีวัตถุประสงค์แรกเริ่ม ที่กล่าวถึงภูมิหลังความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย ดังนี้

“ประเทศไทยยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังไม่นับเข้าข่ายของประเทศที่วิทยาศาสตร์ได้มีส่วนช่วยเหลือการครองชีพของประชาชน มากกว่าเพียงเป็นพิธีการเท่านั้น ทั้งนี้ เนื่องจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน ประการแรกที่สำคัญคือ อาจเป็นเพราะว่าเศรษฐกิจของประเทศ ไม่เคยเลวพอ ที่จะทำให้ประชาชนต้องแข่งขันกันดำรงชีพภายในประเทศ ข้าวปลาอาหารก็อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งอิทธิพลเก่าแก่ทางพุทธศาสนา ซึ่งตักเตือนไม่ให้มนุษย์มีความโลภ และปฏิบัติตนอย่างรุนแรงในการสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน บางทีสิ่งเหล่านี้อาจจะขัดกับการใช้สติปัญญา และความอยากรู้อยากเห็น เกี่ยวกับธรรมชาติและความลับของชีวิต นอกจากนั้น จากผลของสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งเริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2485 จนถึง 2489 นั้น เป็นระยะเวลายาวนาน ที่ประเทศไทยอยู่ในภาวะสงคราม และต้องประสบกับความขาดแคลนวัสดุต่าง ๆ ทั้งที่ใช้ในชีวิตประจำวันของประชาชนทั่วไป เช่น สารเคมี อุปกรณ์วิทยาศาสตร์ เครื่องจักรกล และน้ำมันเชื้อเพลิงฯลฯ ประเทศไทยบอบช้ำทั้งทางด้านวัตถุ จิตใจ ความรู้ทางวิชาการ และความไม่ก้าวหน้า รวมทั้งวิทยาศาสตร์ขั้นมูลฐาน และวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ปัจจัยเหล่านี้ร่วมกันกระตุ้นให้นักวิทยาศาสตร์ตระหนักว่า จะต้องขยายวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย ให้มีรากฐานที่แผ่ไพศาล กล่าวคือ จะต้องเร่งการฝึกฝนอบรมผู้ที่สนใจอาชีพทางวิทยาศาสตร์ให้มากขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ควรกระตุ้นเด็กนักเรียนในชั้นประถมและมัธยม ให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นเรื่องราว เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์โดยวิธีต่าง ๆ เพื่อ

ส่งเสริมให้สู่จุดประสงค์ดังกล่าว จำเป็นต้องมี สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย"

(The Science Society of Thailand under the patronage of His Majesty the King 2018)

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การจัดตั้งกระทรวง และการเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทางวิชาการของหน่วยงานของรัฐ เพื่อให้บุคคลทั่วไปได้อ่านและนำไปใช้ประโยชน์ ส่งผลต่อการผลิตและเผยแพร่สารคดีวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ เนื่องจากความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่รัฐให้ความสำคัญ พร้อมกับการจัดตั้งกรมวิทยาศาสตร์สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ความรู้ดังกล่าวนำเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง พร้อมผู้ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ และผู้ที่สามารถอ่านหนังสือต่างประเทศได้ หลังจากเว้นระยะห่างจากสมัยรัชกาลที่ 4 มานาน รัฐให้ความสำคัญกับองค์ความรู้นี้ ดังปรากฏผ่านคำขวัญของกรมวิทยาศาสตร์ (พ.ศ. 2478) ว่า *"กสิกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม จะก้าวหน้าเพราะรู้ค่าวิทยาศาสตร์"* ในสมัย ดร.ตั้ว ลพานุกรม อธิบดีคนแรกของกรมวิทยาศาสตร์ ได้ผลิตและเผยแพร่สารสนเทศ ซึ่งส่วนหนึ่งจัดเป็นหนังสืออ่านเพื่อส่งเสริมวิชาวิทยาศาสตร์ให้แพร่หลายในหมู่ประชาชนชาวไทย ได้รู้จักและใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการประกอบกิจการงานต่าง ๆ ปลูกฝังความนิยมในวิทยาศาสตร์ และสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของวิชาวิทยาศาสตร์ที่เป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศทุกด้าน ดังที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ (พ.ศ. 2479) ว่า *"วิทยาศาสตร์ คือรากฐานแห่งความมั่นคง ถาวร ของประเทศชาติ ทั้งทางกสิกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม และกำลังการป้องกันพระราชอาณาจักร"*

นโยบายการพัฒนาประเทศจากการเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ของกรมวิทยาศาสตร์ ส่งผลต่อกระแสการเขียนหนังสือที่ให้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ดังพบว่ามีหนังสือประเภทนี้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างเด่นชัด ที่โดดเด่นได้แก่ ดร.ปุ๋ย โรจนบุรานนท์ ข้าราชการกรมวิทยาศาสตร์ได้เรียบเรียงสารคดีวิทยาศาสตร์ที่ให้ความรู้ควบคู่กับการเขียนแบบเรียนและตำราด้านวิทยาศาสตร์เรื่องต่าง ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ในชีวิตประจำวัน (พ.ศ. 2502) แบบเรียนวิทยาศาสตร์เบื้องต้น (พ.ศ. 2479) สูตร

อุตสาหกรรม (พ.ศ. 2481) หลักวิชาเคมีเบื้องต้น (พ.ศ. 2478) หลักวิชาอาหาร (พ.ศ. 2482) เป็นต้น ความรู้เกี่ยวกับชีววิทยาและสัตววิทยาในสารคดีเรื่อง กำเนิดคน ที่เป็นผลงานแปลของพระยาอนุมานราชธนจากเรื่อง The World Wonder Story ของ A.G. Whyte และพงศาวดารธรรมชาติของสัตว์ ความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ในระยะแรกของ สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย เขียนโดย จันตรี ศิริบุญรอด และ ปรีชา อมาตยกุล ตีพิมพ์ในนิตยสารวิทยาศาสตร์มหัศจรรย์ เรื่องที่จันตรี ศิริบุญรอด เขียนเกี่ยวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในแง่การประดิษฐ์คิดค้นยานพาหนะ การใช้อุปกรณ์เครื่องกล นำมาแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงกับภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์โลก ปรากฏในผลงานของ จันตรี ศิริบุญรอด เช่น ผู้พบแผ่นดิน (พ.ศ. 2508) เป็นสารคดีเกี่ยวกับนักเดินเรือรุ่นแรกชาวฟินิเชียน เฮโรโดตัสนักเดินทางท่องเที่ยว จูเลียส ซีซาร์ ในฐานะนักสำรวจ จ้าวทะเลภาคเหนือ - ไวกิ้ง มาร์โคโปโลข้ามเอเชีย คริสโตเฟอร์ โคลัมบัส การเดินเรืออ้อมโลกของแม็กเจลแลน กัปตันคุกสำรวจมหาสมุทรแปซิฟิก การเดินทางข้ามแอนตาร์คติก เป็นต้น ประมวลความรู้รอบตัวฉบับนักเรียนท่านทราบไหม (พ.ศ. 2501) เรื่องที่ปรีชา อมาตยกุล เขียนได้แก่ ประวัติวิทยาศาสตร์ (พ.ศ. 2499) ผลงานของบุญส่ง เลขะกุล ผู้บุกเบิกความรู้ด้านสัตววิทยาและพฤกษศาสตร์ ได้แก่เรื่อง ธรรมชาติของนานาสัตว์ (พ.ศ. 2504) และหากป่าไม้ยังอยู่ยั้งยืนยง (พ.ศ. 2504) ตีพิมพ์ในโครงการ พัฒนาการศึกษาระยะแรกของกระทรวงศึกษา เป็นต้น

นอกเหนือจากการเผยแพร่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จากการแปลและการอธิบายเพื่อให้เหมาะกับผู้อ่านทั่วไปแล้ว การบูรณาการความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้ากับศาสตร์อื่น ๆ ก็เกิดขึ้นด้วย เช่นกัน เริ่มจากหลวงวิจิตรวาทการได้นำเสนอเนื้อหาหนังสืออ่านให้ความรู้ส่วนหนึ่งเพื่อสนับสนุนแนวคิด “มนุสสปฏิวัติ” (Sattayanurak 2014: 69) แต่ก็แสดงให้เห็นว่า เนื้อหาทางวิชาการเหล่านี้ ได้มาจากความรู้ตามกระแสโลกที่อาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์และจิตวิทยาเป็นสำคัญ ความสนใจความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์นี้ แสดงให้เห็นการนำเข้าชุดความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ประยุกต์จากต่างประเทศเข้ามาผ่านการอ่าน เช่น ในหนังสือ “ความฝัน” (พ.ศ. 2503) ของหลวงวิจิตรวาทการที่พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพหม่อมเจ้าพงศ์ภูวนารถ ทวีวงศ์ ได้อธิบายที่มาของเนื้อหาว่า เกิดจากการประมวล

“ตำราทำนายฝันของอาร์ เดมิดอเร (กรีก) ท่านผู้หญิง เดอ ซีเร (ฝรั่งเศส) ยอร์ช อังเก อติล (ฝรั่งเศส) และตำราโบราณของไทยเรา มาตอนหลังอเมริกาได้เกิดสนใจเรื่องทำนายฝันขึ้นมาบ้าง และมีตำราทำนายฝัน เช่น เดียวกับในยุโรป ในการพิมพ์ใหม่นี้ ข้าพเจ้าจึงได้ตำราทำนายฝันของอเมริกา ผู้แต่งชื่อ Herbert Hespro พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ที่มีหลักฐาน และพิมพ์แต่หนังสือค้นคว้าทางวิชาการ” (Fine Arts Department 1960: 1) หรืออีกตัวอย่างหนึ่งในเรื่องมันสมอง ที่ผู้ประพันธ์ได้เขียนไว้ในคำนำหนังสือที่ตีพิมพ์ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2472 ถึงสาเหตุที่เขียนหนังสือเรื่องนี้ขึ้นและได้รับความนิยมอย่างล้นหลาม (ดูตารางที่ 2) ความว่า *“รัฐบาลของเราพยายามจัดการบ้านเมืองให้เจริญทันสมัยตามแบบประเทศที่เจริญแล้ว จนบัดนี้เราอาจกล่าวได้ว่า สิ่งสำคัญอันใดที่มีอยู่ในยุโรปและอเมริกาเราก็มีอยู่ในเมืองเราแล้วเกือบทั้งสิ้น แต่ทว่าไม่ว่าในประเทศใดถ้ามันสมองของพลเมืองยังตกต่ำอยู่แล้ว ก็เป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญ”* (Wichitwathakan, Luang 1961b: 1) การเขียนหนังสือนี้ขึ้นจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยพัฒนาชาติ

นอกจากนี้ กระแสการอธิบายแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วยหลักวิทยาศาสตร์ยังคงมีอย่างต่อเนื่องในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สอดคล้องกับแนวทางการเผยแพร่ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ในช่วงทศวรรษที่ 2480 เป็นต้นมาที่ให้ความสำคัญกับชุดความรู้ทางพุทธศาสนา อันเป็นหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมทางจิตใจในบริบทการพัฒนาประเทศ เช่น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ในหนังสือเรื่องห้วงมหรรณพ (พ.ศ. 2502) หรือนักวิชาการ ราชบัณฑิตที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ ได้แก่ สมัคร บุราวาส ราชบัณฑิตในสาขาวิชาอภิปรัชญา พ.ศ. 2485 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี นำความรู้ด้านพุทธปรัชญามาอธิบายด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ผลงานประเภทสารคดีวิชาการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พุทธปรัชญาอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์ (พ.ศ. 2480) พุทธปรัชญามองจากทรรศนะทางวิทยาศาสตร์ (พ.ศ. 2495) ปัญญาวิวัฒน์ เล่ม 1 และเล่ม 2 (พ.ศ. 2495) วิทยาศาสตร์ใหม่และพระศรีอาริย์ (พ.ศ. 2497) จิตวิทยาและการทำใจทางพุทธศาสนา (พ.ศ. 2498)

อาจกล่าวได้ว่า การสร้างและเผยแพร่ชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของรัฐในเชิงพัฒนาการ ที่สัมพันธ์กับการจัดการความรู้ มีลักษณะสำคัญ กล่าวคือ ในระยะแรกเริ่ม

ที่วิทยาศาสตร์ส่งผลให้เกิดพัฒนาการทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม การสร้างและเผยแพร่ความรู้ที่ไทยรับจากตะวันตก มีลักษณะการเผยแพร่ซ้ำชุดความคิด มากกว่าสร้างชุดความรู้ใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์ของไทย จะมีปรากฏผ่านหนังสืออ่านบ้าง เช่น การนำวิธีแสวงหาความรู้ และเนื้อหาความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มาแก้ไขความเชื่อทางพุทธศาสนา หากแต่การอธิบายผลการค้นคว้าทดลองที่มุ่งเผยแพร่ให้คนทั่ว ๆ ไปอ่าน ยังไม่ปรากฏอย่างต่อเนื่องชัดเจน กล่าวคือ การนำเสนอความรู้เป็นความรู้ที่นำเสนอแบบรายงานข่าว ในราชกิจจานุเบกษาและจดหมายเหตุบางกอกรีคอดเดอร์ เรื่องดาราศาสตร์หว้ากอ, การผ่าตัดฝีดาษ เป็นต้น และการออกประกาศทางวิทยาศาสตร์โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏว่ามีหนังสือที่อธิบายความเป็นมาของการคิดค้นทางวิทยาศาสตร์ในระยะแรกว่า มาจากการประยุกต์พื้นฐานความรู้อะไรที่เคยศึกษากันในกลุ่มชนชั้นนำ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ว่าจะมีคนไทยที่สร้างนวัตกรรมและชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่มีชื่อเสียงในระดับชาติและนานาชาติบ้างแล้ว เช่น พ.ศ. 2508 - 2510 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ รัชกาลที่ 9 ทรงต่อเรือ “นวฤกษ์” และเรือใบประเภทม็อธหลายลำเป็นครั้งแรก หากแต่การเผยแพร่ความรู้ที่ให้คนทั่วไปได้อ่าน ยังไม่ปรากฏเป็นแนวทางการให้ความรู้กระแสหลักของสังคม การเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เป็นหน้าที่เฉพาะของกรมวิทยาศาสตร์และนักประพันธ์สังกัดหน่วยงานของรัฐบางส่วนที่นำเข้าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ผ่านการอ่าน ที่สำคัญได้แก่ นักวิทยาศาสตร์และนักเขียนเรื่องทางวิทยาศาสตร์จันตรี ศิริบุญรอด และปรีชา อมาตยกุล จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ประเทศไทยมีองค์กรที่มุ่งพัฒนาความรู้ด้านวิทยาศาสตร์โดยตรง ได้แก่ สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยริเริ่มโครงการวิจัยเรื่องแรก ได้แก่ “เสาะแสวงหาปรีชาญาณทางวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย” (Thailand Science Talent Search) มี ดร.ประดิษฐ์ เชี่ยวสกุล เป็นประธานโครงการ เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2525 แต่ยังไม่ปรากฏการเผยแพร่ผลงานวิจัยในรูปแบบหนังสืออ่านสำหรับคนทั่วไป

2.2 ภาพรวมของหนังสือ: ผู้ประพันธ์ วัตถุประสงค์การประพันธ์ และกลุ่มผู้อ่าน

ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ที่ราชสำนักรับเข้ามาจากตะวันตก มีลักษณะเป็นความรู้ที่ตัวแทนรัฐนำมาผลิตซ้ำ และเปรียบเทียบหรือเชื่อมโยงกับความรู้ที่ผลิตขึ้นภายในสังคมไทย ดังได้รับความสนใจจากชนชั้นนำในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 ตามที่ปรากฏในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ และเนื้อหาปกิณกะส่วนที่เป็นความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ในหนังสือวชิรญาณและสาส์นสมเด็จ แต่ไม่ปรากฏหนังสืออ่านตีพิมพ์ที่เป็นตัวแทนชุดความรู้ของราชสำนักเหมือนดังกลุ่มหนังสือสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กลุ่มผู้อ่านที่ผู้ประพันธ์คาดหวัง ได้แก่ กลุ่มนักเรียน และกลุ่มเจ้านายหรือข้าราชการ ดังพบในวัตถุประสงค์การตีพิมพ์หนังสือแสดงกิจจานุกิจ และพื้นที่ตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ หรือเป็นจดหมายโต้ตอบส่วนตัวดังเช่น เรื่องสาส์นสมเด็จ

ในช่วงยุคเฟื่องฟูของการเผยแพร่ชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ กลุ่มผู้ประพันธ์ที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรมกลุ่มเดียวกับที่เขียนหนังสือให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ก็เขียนเรื่องทางวิทยาศาสตร์ด้วยหากแต่เน้นประเด็นทางพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับวิทยาศาสตร์ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช สิ่งที่น่าสนใจคือ ชนชั้นนำที่มีความสามารถในการประพันธ์สูง ติดตามชุดความรู้ที่ทันสมัยในบริบทโลก สามารถกระจายความรู้ที่ตอบสนองอุดมการณ์ความรู้ของรัฐได้อย่างแพร่หลาย โดยมีสำนักพิมพ์เอกชนเข้ามาสนับสนุนจัดพิมพ์ ดังพบในหนังสือขายดีของหลวงวิจิตรวาทการ เช่น เรื่องมันสมอง ที่ตีพิมพ์ต่อเนื่องระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2513 รวม 9 ครั้ง (ดูตารางที่ 2) สำหรับนักประพันธ์ที่เป็นนักวิชาการอย่าง เช่น สมัคร บุราวาส และปรีชา อมาตยกุล นั้นมีจุดมุ่งหมายของการเขียนเพื่ออธิบายความรู้ที่เป็นวิชาการ วัตถุประสงค์การเขียนจึงมุ่งสื่อสารไปยังกลุ่มนักเรียน นักศึกษา และนักวิชาการในวงจำกัด พื้นที่ตีพิมพ์ชุดความรู้มีทั้งวารสารของราชบัณฑิต และนิตยสารวิทยาศาสตร์ของรัฐ รวมทั้งหนังสือเล่มที่สำนักพิมพ์เอกชนรับไปตีพิมพ์ แต่ก็ไม่มีความแพร่หลายและความต่อเนื่องของการพิมพ์เท่ากับหนังสือขายดีที่เน้นการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อพัฒนาชีวิต

โดยรวมแล้วลักษณะเนื้อหา วัตถุประสงค์การเขียน และพื้นที่การตีพิมพ์เผยแพร่ แสดงให้เห็นว่า กลุ่มชนชั้นนำมุ่งสื่อสารความรู้กลุ่มนี้ไปยังกลุ่มชนชั้นกลางที่

มีการศึกษา ที่สำคัญได้แก่ นักเรียนนักศึกษา เจ้านาย และข้าราชการ พบหนังสือเล่มเดียวที่มุ่งสร้างชนชั้นกลางใหม่นอกกรุงเทพฯ ได้แก่ เกษตรกรที่เป็นชนชั้นกลาง ดังปรากฏวัตถุประสงค์การเขียนในเรื่อง กสิกรรมบนดอน (พ.ศ. 2479) ที่รวบรวมจากการเผยแพร่ในวารสารกสิกรของ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ความว่า *"สมุดคู่มือนี้ได้เรียบเรียงขึ้นสำหรับกสิกรชั้นกลางของประเทศเรา ซึ่งคงเข้าใจกันดีว่าปรารถนาจะมีฐานะการกิน อยู่สูงกว่ากสิกรสามัญ...ถ้าจะวิเคราะห์ศัพท์ให้แน่ชัด กสิกรชั้นกลางเป็นผู้ทำการเพาะปลูกโดยอาศัยแรงผู้อื่นเพิ่มแรงตัวขึ้น จึงจะได้ผลมากว่ากสิกรสามัญที่ใช้เฉพาะแรงตัว แต่ในการใช้แรงผู้อื่นซึ่งธรรมดาเรียกว่าลูกจ้าง ต้องหาวิธีประหยัดแรงคนอย่างมากที่สุดที่จะทำได้...แต่ข้อสำคัญที่สุด ถ้าไม่มีความรู้ที่จะซื้อเครื่องมือชนิดไรใช้อย่างไรก็ย่อมทำไปไม่ได้"* (Kritdakorn 1972: ก) แต่อย่างไรก็ตาม การตีพิมพ์ซ้ำยังปรากฏน้อยและผู้รับพิมพ์ยังเป็นหน่วยงานของรัฐ ดังเช่น กรมศิลปากร แสดงให้เห็นว่า การสนับสนุนให้เกิดการเผยแพร่ความรู้ที่อยู่นอกกระแสความรู้หลักนั้น ไม่ได้รับการสนันสนุนเท่าที่ควรโดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทย อีกทั้งเป็นไปได้ว่ากลุ่มผู้อ่านที่เป็นเป้าหมายในการสื่อสารของผู้ประพันธ์ยังมีไม่มากนัก แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นงานบุกเบิกเชิงวิชาการก็ตาม

2.3 ความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหนังสือ

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหนังสือในกลุ่มความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี พบว่า ในกระแสการสร้างและเผยแพร่ความรู้ความสืบเนื่องของการนำเนื้อหาความรู้ทางพุทธศาสนามาเปรียบเทียบหรือผสมผสานกับความรู้จากตะวันตกด้านวิทยาศาสตร์นั้น ปรากฏซ้ำและต่อเนื่องตลอดระยะเวลาที่ศึกษา เนื่องจากสนับสนุนอุดมการณ์ความรู้ของราชสำนักและรัฐ แม้ว่าจะมีช่องว่างของการสื่อสารความรู้ดังกล่าว ดังปรากฏในการเผยแพร่หนังสือสมัยรัชกาลที่ 4 และกระจัดกระจายผ่านจดหมายโต้ตอบส่วนตัวของชนชั้นนำ หรือเป็นบทความขนาดสั้นในหนังสือวชิรญาณ จนช่วงทศวรรษที่ 2470 ในหนังสือตีพิมพ์รวมเล่ม ตำรา และบทความขนาดสั้นในวารสารของหน่วยงานราชการ ลักษณะเนื้อหาและรูปแบบการเขียนมีความหลากหลาย แม้จะเป็นความเรียงอธิบายความรู้เหมือนกัน กล่าวคือ หนังสือกิจจานุกิจมีรูปแบบหนังสือที่คล้ายกับการตั้งคำถามปุจฉา

- วิสัชนาในวรรณคดีพุทธศาสนา และจดหมายเหตุเรื่องสุริยุปราคาในรัชกาลที่ 4 ที่มีลักษณะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของราชสำนัก ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ของกลุ่มชนชั้นนำปรากฏกระจัดกระจายในหนังสือวชิรญาณ และสาส์นสมเด็จในรูปแบบบทความขนาดสั้น และจดหมายถามตอบ ในหมวดที่กล่าวถึงวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ประยุกต์แต่ก็มีไม่มากนัก เนื่องจากราชสำนักรัชกาลที่ 5 - 6 ให้ความสำคัญกับการผลิตหนังสือกลุ่มสังคมศาสตร์และมนุษย์ ที่สอดคล้องกับการสร้างวาทกรรมความเป็นชาติไทยมากกว่าการนำชุดความรู้ด้านวิทยาศาสตร์จากตะวันตกมาตีพิมพ์เผยแพร่ หนังสือกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีปรากฏเป็นกระแสการเขียนและอ่านอย่างกว้างขวาง เมื่อหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมด้วยส่วนหนึ่ง ในรูปแบบหนังสืออ่านเล่น ที่เลือกประเด็นความรู้ทางจิตวิทยาของตะวันตกมาอธิบายร่วมกับหลักการพัฒนาชีวิตทางพุทธศาสนา กับอีกส่วนหนึ่ง เกิดจากกลุ่มนักประพันธ์ที่เป็นนักวิชาการในราชบัณฑิตยสภา รูปแบบหนังสือมีลักษณะทางวิชาการสูง ส่วนความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในเชิงประวัติ และเกร็ดความรู้ต่าง ๆ นั้น ไม่จัดอยู่ในชุดความรู้กระแสหลักที่ผสานหลักการทางพุทธศาสนาเข้ากับหลักวิทยาศาสตร์ ปรากฏทั้งในหนังสืออ่านนอกเวลาของปรีชา อมาตยกุล ที่มุ่งสื่อสารไปยังกลุ่มนักเรียนนักศึกษา จึงมีลักษณะเป็นตำรา ในขณะที่กลุ่มหนังสือและบทความทางวิทยาศาสตร์ของจันตรี ศิริบุญรอด มีลักษณะเป็นหนังสืออ่านเล่นสำหรับผู้สนใจในวงกว้าง จึงได้รับการตีพิมพ์ซ้ำมาจนปัจจุบัน (ดูตารางที่ 2) เมื่อพิจารณาจุดเริ่มต้น จากหนังสือแสดงกิจจานุกิจ (พ.ศ. 2410) กลุ่มหนังสือของหลวงวิจิตรวาทการ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช และสมัคร บุราวาส พบว่า มีความรู้ที่ปรากฏซ้ำเกี่ยวกับพุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับโลกและจักรวาลในไตรภูมิพระร่วง และความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนในพุทธศาสนาในระดับต่าง ๆ ผ่านความพยายามบูรณาการแนวคิดข้ามศาสตร์เพื่อสร้างคำอธิบายชุดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาชีวิต และความคิดเชิงวิชาการ รวมทั้งการเชื่อมโยงแนวคิดเพื่อสร้างความรู้ใหม่ ได้แก่ การนำเสนอแนวคิดของสมัคร บุราวาส เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษาไทยและวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการประมวลความรู้ทางภาษาศาสตร์ ฉันทลักษณ์ ไวยากรณ์ไทย (Burawat 1975: 141 - 142) ปรัชญาทางพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ และการเชื่อมโยงแนวคิดเพื่อชักจูงให้

เกิดการปฏิบัติ ได้แก่ พุทธศาสนาและจิตวิทยาของหลวงวิจิตรวาทการ จึงกล่าวได้ว่า หนังสือด้านวิทยาศาสตร์ของไทยปรากฏขนบทางความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาในหนังสือที่มีรูปแบบหลากหลายสอดคล้องกับพื้นที่เผยแพร่ตีพิมพ์ ส่วนเนื้อหาความรู้ที่อยู่นอกกระแสหลัก แต่สอดคล้องกับการพัฒนาหลักสูตรด้านวิทยาศาสตร์ปรากฏในนิตยสารทางวิทยาศาสตร์ที่มีอายุไม่ยืนยาว เช่น นิตยสารวิทยาศาสตร์มหัศจรรย์ (พ.ศ. 2498 - 2502) หรือหากเป็นนิตยสารที่ได้รับการสนับสนุนให้ตีพิมพ์ ก็ไม่มีคนอ่านในวงกว้าง เช่น วารสารวิทยาศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ (พ.ศ. 2489 - ปัจจุบัน) จึงทำให้ไม่เกิดการพัฒนาการด้านรูปแบบการเขียนสารคดีด้านวิทยาศาสตร์อย่างเด่นชัด

3. ลักษณะของมโนทัศน์ที่สนับสนุนการสร้างและเผยแพร่หนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ

การศึกษานี้ใช้คำว่า “มโนทัศน์” (concept) ในความหมายว่า ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับชุดความรู้ (Royal Society of Thailand 2012) ที่กลุ่มผู้ประพันธ์นำเสนอผ่านหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ แม้ว่าหนังสืออ่านให้ความรู้ที่เลือกมาเป็นกรณีศึกษานี้ จะมีความแตกต่างในด้านจุดมุ่งหมายการสื่อสารความรู้ในช่วงเวลาต่าง ๆ กระบวนการสร้างและเผยแพร่ ตลอดจนความแพร่หลายของหนังสือในบริบทสังคมไทย แต่หากพิจารณาข้อมูลเหล่านี้ในฐานะองค์รวมของความรู้ที่ปรากฏในกระแสการอ่านและเขียนหนังสือของไทยในระยะเวลาดังกล่าวแล้ว พบว่า ความรับรู้ของคนไทยเกี่ยวกับชุดความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ต้องอาศัยมโนทัศน์แบบเปรียบเทียบ และมโนทัศน์แบบผสานรวมเป็นกรอบคิดตามแนวทางการสื่อสารความรู้ของราชสำนักและหน่วยงานทางวิชาการของรัฐ กล่าวคือ ในกระแสการสร้างและเผยแพร่ความรู้หนังสือสารคดีด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แสดงให้เห็นว่าแกนกลางของความรู้กระแสหลักที่เป็นอุดมการณ์ความรู้ของรัฐ เกิดจากมโนทัศน์ย่อยที่สอดร้อยกัน ได้แก่ ความศิวิไลซ์ ความเป็นชาติ และความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกบุคคล (Sattayanurak 2006) ในแต่ละกลุ่มมีเนื้อหาที่เขียนเพื่อเผยแพร่วาทกรรมเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ทาง

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ในขณะที่ผลงานการประพันธ์ของนักประพันธ์ที่ไม่ใช่ชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) นั้น มีส่วนเสริมให้ผู้อ่านทั่วไปเกิดความรับรู้ในเชิงเปรียบเทียบ กับชุดความรู้เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ที่เกิดขึ้นแพร่หลายในระยะเวลาเดียวกัน แม้เนื้อหาสารคดีจะให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตท้องถิ่นไทยนอกกรุงเทพฯ และวิถีชีวิตของคนต่างชาติ แต่การถ่ายทอดความรู้ดังกล่าว ทำให้ผู้อ่านเกิดมโนทัศน์เปรียบเทียบกับวิถีชีวิตไทยที่คุ้นเคยของชนชั้นสูง และชนชั้นกลางในเมือง ในบริบทของการสื่อสารความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตที่ต่างไปจากวัฒนธรรมไทยกรุงเทพที่ปรากฏในหนังสือของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) สำหรับหนังสือกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้น ชุดความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ไทยสมัยแรกเกิดขึ้นคู่ขนานกันไปกับชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม เมื่อพิจารณาแบบองค์รวมของความรู้ กลุ่มนักประพันธ์ได้พยายามทำให้ความสำคัญของวิธีการแสวงหาความรู้ ทั้งแบบที่เป็นเรื่องเล่าจากหลักฐานเชิงประจักษ์ และการอ้างถึงหรือปฏิบัติตามทฤษฎีจากตะวันตกมีความสำคัญในระดับเดียวกัน โดยพิจารณาความสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยแต่ละช่วงสมัย สำหรับมโนทัศน์หลักที่ปรากฏได้แก่ มโนทัศน์เปรียบเทียบ เช่น แนวคิดที่ว่าพุทธศาสนาเทียบเท่า หรือเหนือกว่าวิทยาศาสตร์เป็นมโนทัศน์แบบชาตินิยม (Sattayanurak 2006; Phongpheng 2015: 45) มโนทัศน์ผสานรวมระหว่างสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับวิทยาศาสตร์ มีความพยายามสาธิตให้เห็นประโยชน์ และความเป็นไปได้ของการผสานรวมสองกลุ่มวิชาเพื่อพัฒนาความรู้แบบจารีตของไทยปรากฏหนังสือที่เผยแพร่หลัง พ.ศ. 2475 ของกลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมที่มีบทบาททางการเมือง ได้แก่หลวงวิจิตรวาทการและหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช รวมทั้งนักวิชาการของสำนักราชบัณฑิตยสภา ได้แก่ สมัคร บุราวาส เป็นตัวอย่าง

4. การสร้างวัฒนธรรมทางหนังสือในบริบทสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 9

ตลอดระยะเวลาเกือบ 1 ศตวรรษ หากนับตั้งแต่การตีพิมพ์หนังสือเล่มแรกที่เลือกมาศึกษา คือหนังสือแสดงกิจจานุกิจ (พ.ศ. 2410) ถึงทศวรรษที่ 2510 แสดงให้เห็นวิธีการสร้างวัฒนธรรมทางหนังสือของกลุ่มผู้ประพันธ์ จากวิธีการต่อไปนี้

4.1 การจัดการเชิงระบบ

การจัดการเชิงระบบ หมายถึง การใช้ประโยชน์จากหน่วยงานของราชสำนักและรัฐ เพื่อผลิตและเผยแพร่หนังสืออ่านให้ความรู้ การดำเนินการดังกล่าวมีทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชองชาติ ได้แก่ หอพระสมุดวชิรญาณและกรมศิลปากร ซึ่งมีเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือที่บ่งชี้ถึงการสืบทอดความรู้ของราชสำนักเป็นหลัก กับอีกส่วนหนึ่งเป็นหนังสือที่มีคุณค่า คือ *“มีแก่นสารทางความรู้”* แต่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มเดียวกับชุดความรู้กระแสหลัก ดังความสรุปว่า

> *“การจัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ พิมพ์เป็น 3 อย่าง คือ (1) พิมพ์เป็นของหอพระสมุดฯ เลือกพิมพ์เฉพาะเรื่องที่เห็นควรพิมพ์ เพราะมีความสำคัญแต่ไม่มีผู้อื่นรับพิมพ์ เพราะไม่สนใจหรือเกรงจะขายไม่ออก เช่น จดหมายเหตุเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารไทยที่คัดลอกจากต่างประเทศ อาทิ จดหมายเหตุอังกฤษเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า เป็นต้น (2) จัดหาต้นฉบับให้ผู้อื่นพิมพ์แจกในงานกุศลและงานศพ ตามแบบที่เคยทำครั้งหอพุทธสาสนสังคหะ วิธีนี้ได้ผลดีเพราะมีผู้นิยมพิมพ์หนังสือแจกเป็นประเพณีปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ เป็นเหตุให้มีหนังสือดีแพร่หลายเป็นจำนวนมาก และ (3) อนุญาตให้พิมพ์จำหน่าย โดยมีเงื่อนไขว่า ผู้พิมพ์ต้องขายในราคาที่หอพระสมุดฯ กำหนดให้ และอนุญาตให้พิมพ์ครั้งเดียว ถ้าจะพิมพ์อีกต้องขออนุญาต*

ใหม่และผู้พิมพ์จำหน่ายต้องให้หนังสือเป็นของตอบแทนหอพระสมุดฯ ร้อยละ 20 ของจำนวนที่พิมพ์”
(Fine Arts Department 2000: 108)

การจัดการเชิงระบบของราชสำนักยังมีลักษณะสอดคล้องกับธรรมเนียมประเพณีในชีวิต กล่าวคือ ในกระบวนการเผยแพร่ชุดความรู้การทำให้ความรู้สัมพันธ์กับชีวิต เป็นกระบวนการสำคัญอย่างหนึ่งที่ปรากฏในวัฒนธรรมทางหนังสือของราชสำนักที่สืบทอดมาสู่สาธารณะ (Sattayanurak 2012) แม้ว่าธรรมเนียมการพิมพ์หนังสือแจกจะปรากฏในหลายวาระทั้งงานมงคล เช่น การพิมพ์ลิลิตนิทราชาคริต ของรัชกาลที่ 5 ในงานขึ้นปีใหม่ และการริเริ่มพิมพ์พระนิพนธ์ ในวาระที่สมเด็จกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มีพระชนมายุครบ 72 พรรษา แต่การเพิ่มมูลค่าให้กับหนังสือกลับปรากฏอย่างเด่นชัดในการพิมพ์หนังสือของกรมศิลปากร เพื่อเป็นหนังสืออนุสรณ์งานศพ กระบวนการนี้มีจุดเริ่มต้นจากราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 และสร้างเป็นกระแสจนกลายเป็นธรรมเนียมมาถึงปัจจุบัน ความสำเร็จของการสร้างวัฒนธรรมทางหนังสือที่เชื่อมโยงกับธรรมเนียมในชีวิตนี้ สะท้อนการเลือกรับวัฒนธรรมทางหนังสือของตะวันตก เพื่อผสมผสานหลักการทางพุทธศาสนาที่ใช้ความรู้เป็นสื่อสร้างทานบารมีในเชิงระบบองค์กรของรัฐและตัวแทนของราชสำนักที่มีบทบาทต่อการสร้างวัฒนธรรมทางหนังสือ ได้แก่ กรมศิลปากร และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อสำรวจคลังข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ของสถาบันการศึกษาในประเทศไทยพบว่า การนำความรู้เชิงวิชาการกลุ่มต่าง ๆ มาเผยแพร่นี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะความรู้ในกลุ่มมนุษยศาสตร์เท่านั้น ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เช่น วิทยาศาสตร์ทางการแพทย์ ก็พบเป็นจำนวนมากเช่นกัน เช่น หนังสือของ ชื่น พุทธิแพทย์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีหน่วยงานด้านการศึกษาที่รับตีพิมพ์หนังสือเนื่องจากนำไปใช้เพื่อส่งเสริมการอ่านตามหลักสูตร และกระจายความรู้ตามจุดมุ่งหมายขององค์กร เช่น กระทรวงธรรมาการ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง มหามงกุฎราชวิทยาลัย กรมสารบรรณทหารเรือ สำนักงานเลขาธิการองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก คุรุสภา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นต้น (ดูตารางที่ 1 และ 2)

นอกเหนือจากการจัดการโดยราชสำนักและหน่วยงานรัฐดังกล่าวแล้ว สำนักพิมพ์เอกชนก็มีส่วนช่วยสร้างกระแสการอ่านในวงกว้าง ดังพบว่า ในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 ปรากฏมีสำนักพิมพ์เอกชนรับพิมพ์หนังสืออ่านให้ความรู้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ตลาดการพิมพ์หนังสือสารคดีก็ขยายตัวขึ้น หนังสืออ่านให้ความรู้ส่วนหนึ่งของนักประพันธ์ชั้นนำที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ที่นิยมเผยแพร่หนังสืออ่านเพื่อความบันเทิง เช่น สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาคาร คลังวิทยา ขอจิตต์เมตต์ บรรณาคาร เป็นต้น ในยุคการอ่านหนังสือเล่มระยะแรกนี้ กระแสการเขียนและอ่านหนังสือที่เป็นความรู้ของชนชั้นกลาง เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐ และกระแสการอ่านที่สัมพันธ์กับบริบทโลก ดังปรากฏผ่านความนิยมอ่านเรื่องประมวลความรู้ทางประวัติศาสตร์ และหนังสือกลุ่มพัฒนาชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการที่กลายเป็น “หนังสือขายดี” (Best Seller) ตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง เช่น เรื่องมันสมอง (ดูตารางที่ 2) ในบริบทปัจจุบัน การตีพิมพ์ซ้ำหนังสืออ่านที่ให้ความรู้กลุ่มนี้ ยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่อง แต่เกิดขึ้นเฉพาะผลงานของนักประพันธ์บางคนเท่านั้น ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน เช่น พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน ที่มีสำนักพิมพ์ทั้งของรัฐและเอกชนร่วมกันตีพิมพ์เผยแพร่ในวาระพิเศษที่เกี่ยวเนื่องกับการเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือด้วยเหตุผลที่ต้องการเผยแพร่ชุดความรู้ที่มีคุณค่าตามแนวทางของสำนักพิมพ์เอกชน หนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จ มีการตีพิมพ์ซ้ำในลักษณะเดียวกับพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน ในวาระพิเศษที่เนื่องกับวันคล้ายวันพระราชสมภพของเจ้านาย และวันครบรอบสำคัญของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในขณะที่ผลงานของชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ที่มีบทบาททางการเมืองต่างยุค เช่น หลวงวิจิตรวาทการแม้จะมีการตีพิมพ์ซ้ำจนถึงปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้มีองค์กรทางวัฒนธรรมมาจัดการการพิมพ์ หากแต่เป็นสำนักพิมพ์เอกชนที่ตีพิมพ์เพราะเนื้อหาในหนังสือยังคงมีประโยชน์ในบริบทปัจจุบัน เช่น ชุดประวัติศาสตร์สากลหลวงวิจิตรวาทการ ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2561 และชุดหนังสือพัฒนาตนเอง เช่น การเรียบเรียงคำคมและความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ ตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2543 สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊กส์ โดยวิจิตรา รังสิยานนท์ เป็นต้น

การส่งเสริมให้เกิดการอ่าน และตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำผลงานประพันธ์ ยังเป็นผลจากแนวทางการคัดเลือก "หนังสือดี" ของโครงการวิจัย ดังพบในหน้าปกหนังสือกลุ่มนี้เมื่อได้รับการตีพิมพ์ใหม่ เช่น โครงการวิจัยหนังสือดีวิทยาศาสตร์ จำนวน 88 เล่ม ตามแนวทางของชัยวัฒน์ คุปตระกุล และคณะ มีหนังสือดีที่บทความนี้นำมาศึกษา ได้แก่ ปัญญาวิวัฒน์ (สมัคร บุราวาส) ผู้พบแผ่นดิน (จันตรี ศิริบุญรอด) หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (เจ้าพระยาทิพากรวงษ์) ห้วงมหรรณพ (หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช) และกสิกรรมบนดอน (หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร) ส่วนอีกโครงการหนึ่งชื่อว่า "โครงการวิจัยเพื่อคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีในรอบศตวรรษ" วิทยากร เชียงกูล ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต เป็นหัวหน้าคณะ ได้รับทุนจากสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในช่วง พ.ศ. 2540 - 2541 มีรายชื่อหนังสือดีสอดคล้องกับกลุ่มข้อมูลที่นำมาศึกษา ได้แก่ ประติมากรรมไทย (ศิลป์ พีระศรี) ความงามของศิลปะไทย (น. ณ ปากน้ำ) สาส์นสมเด็จ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) ฟื้นความหลัง (พระยาอนุมานราชธน) ปัญญาวิวัฒน์ (สมัคร บุราวาส) และหนังสือแสดงกิจจานุกิจ (เจ้าพระยาทิพากรวงษ์)

การจัดการเชิงระบบอีกลักษณะหนึ่ง เป็นวิธีสถาปนาความสำคัญของชุดความรู้และรักษาองค์ความรู้ที่สำคัญในบริบทสังคมไทย ดังพบว่า รัฐมีวิธีจรรโลงสถานภาพความรู้ที่สัมพันธ์กับนักประพันธ์ ในฐานะชนชั้นนำทางปัญญา และผู้บุกเบิกความรู้ในบริบทสังคมไทย ทำให้สังคมยังคงรับรู้ถึงความสำคัญของผู้ประพันธ์ และส่งเสริมให้การเกิดเผยแพร่ผลงานการประพันธ์ในวาระสำคัญเฉพาะบางบุคคล เช่น การเสนอชื่อเพื่อให้องค์กรระดับนานาชาติประกาศยกย่อง ได้แก่ องค์กรยูเนสโก (UNESCO) และมูลนิธิแมกไซไซ (Ramon Magsaysay Award) ทั้งสององค์กรนี้จัดตั้งขึ้นตามอุดมการณ์การจัดตั้งองค์กรของสหรัฐอเมริกา และมูลนิธิแมกไซไซซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิรอคกี้เฟลเลอร์ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รางวัลรามอนแมกไซไซ มีหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ได้รับรางวัลสาขาบริการสาธารณะ ใน พ.ศ. 2510 (ค.ศ. 1967) เพราะเป็น *"บุคคลซึ่งอุทิศตนหรืองานเพื่อปรับปรุงสภาพของชาวนา สนับสนุนอุตสาหกรรมในครัวเรือนเพื่อเพิ่มผลผลิตทางทางการเกษตร"* (Phenphon 2020: 51) ส่วนรางวัลยูเนสโกนั้น นักประพันธ์ที่เป็นกลุ่ม

ชนชั้นนำทางวัฒนธรรมของไทยก็ได้รับการเสนอชื่อโดยส่วนราชการ ในวาระครบรอบ 100 ปี หรือ 200 ปีวันพระราชสมภพหรือวันเกิด ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาอนุมานราชธน, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช การสถาปนาความสำคัญผู้ประพันธ์ในฐานะผู้บุกเบิกและเผยแพร่ความรู้ยังดำเนินการโดยองค์กรอิสระที่สัมพันธ์กับชนชั้นนำ และสถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากรร่วมกับมูลนิธินริศรานุวัดติวงศ์ (The Naris Foundation) จัด “งานวันนริศ” ในวาระครบรอบวันประสูติทุกวันที่ 28 เมษายน หรืองานวันศิลป์ พีระศรี ของมหาวิทยาลัยศิลปากร ในวาระครอบรอบวันเกิดทุกวันที่ 15 กันยายน เป็นต้น นอกเหนือจากนี้แล้ว ในสถาบันการศึกษาหลายแห่งยังให้ความสำคัญกับกลุ่มนักประพันธ์ในฐานะผู้บุกเบิกชุดความรู้ และจัดตั้งมหาวิทยาลัย เช่น สุกิจ นิมมานเหมินทร์ อดีตนายกสภามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีชื่อในหอประวัติมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร เป็นบุคคลที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ยกย่อง ดังพบการจัดตั้งสถานีวิจัยสิทธิพร กฤดากร หรือหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ที่ร่วมก่อตั้งคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า การยกย่องความสำคัญของชนชั้นนำเหล่านี้ ไม่ได้ยกย่องในฐานะนักประพันธ์ที่สร้างชุดความรู้ แต่เน้นไปที่ผลจากการปฏิบัติซึ่งส่วนหนึ่งบันทึกไว้ในหนังสืออ่านให้ความรู้

4.2 การสร้างและผสานวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นนำ

ลักษณะวัฒนธรรมทางหนังสือในบริบทสังคมไทย เกิดจากการสร้างและผสานวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นนำ กล่าวคือ การใช้วัฒนธรรมการสื่อสารภายในกลุ่มชนชั้นนำของราชสำนักในกลุ่มหนังสือที่สืบทอดขนบทางความคิด ได้แก่ กลุ่มหนังสือสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ประเภทบันทึกการเดินทาง บันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ กับอีกส่วนหนึ่งได้แก่ หนังสือวิชาการด้านศิลปะและโบราณคดี ที่มีวัฒนธรรมแบบจารีตของไทยเป็นต้นแบบการสร้างและเผยแพร่ความรู้ในบริบทสมัยใหม่ สำหรับกลุ่มหนังสือด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นไม่ได้มีวัฒนธรรมใน

ลักษณะเดียวกับกลุ่มความรู้ที่เป็นจารีตของไทยมารองรับให้เกิดความสืบเนื่องของการเผยแพร่ชุดความรู้ หากแต่สะท้อนคุณสมบัติเฉพาะของนักประพันธ์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่สนใจศึกษาความรู้กลุ่มต่าง ๆ ทั้งเพื่อรองรับนโยบายการพัฒนาประเทศ และเพื่อสนองความต้องการเรียนรู้ของตน ชุดความรู้ด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มีวัฒนธรรมลักษณะต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการสร้าง สืบทอด และเผยแพร่ชุดความรู้ กล่าวคือ วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการสร้างชุดความรู้ ปรากฏผ่านขนบการเขียนที่เจ้านายรับมาจากตะวันตก ได้แก่ การเขียนบันทึกการเดินทาง แล้วเกิดเป็นธรรมเนียมการปฏิบัติในกลุ่มข้าราชการ ในชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ชนชั้นนำได้สร้างวัฒนธรรมการจดบันทึก ให้มีความสำคัญเพราะช่วยยกระดับประสบการณ์เชิงประจักษ์ให้กลายเป็นชุดความรู้เพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ความรู้ของรัฐ

ธรรมเนียมการบันทึกความรู้ยังปรากฏในหนังสือประเภทอื่น ได้แก่ จดหมายโต้ตอบ และบันทึกอัตชีวประวัติ สิ่งเหล่านี้เป็นวิถีปฏิบัติที่ปรากฏซ้ำในระยะเวลาหนึ่ง วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการสืบทอดความรู้ ปรากฏเด่นชัดในชุดความรู้ด้านศิลปกรรมไทย ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ระหว่างบุคคล เป็นคุณสมบัติเฉพาะของนักประพันธ์ที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) อันเกิดจากการปลูกฝังผ่านวัฒนธรรมการสอนภายในราชสำนักอย่างเข้มข้น ปรากฏผ่านเจตจำนงของการเขียนในตัวบท ทำให้ผู้ประพันธ์เป็นผู้บุกเบิกและต้นแบบของการสร้างชุดความรู้จากเรื่องเล่าประสบการณ์ผสมผสานกับการอธิบายความรู้ตามหลักวิชาการ ความเป็นเรื่องเล่านี้ได้รับการยอมรับและยกย่อง เพราะผู้ประพันธ์เป็นศิลปินที่ลงมือปฏิบัติ และสร้างผลงานรองรับอุดมการณ์ทางสังคมของรัฐ กระบวนการสร้างและเผยแพร่ความรู้ของสารคดีในกลุ่มตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็น การจัดการข้อมูลความรู้ของปัจเจกบุคคลที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทางหนังสือของไทย โดยมีมโนทัศน์เรื่องการอนุรักษ์เป็นกรอบคิดสำคัญที่กำหนดวิธีการคัดเลือก รวบรวม และสร้างชุดความรู้ นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมการสอนสะท้อนผ่านการความเคารพวิชาที่เป็นชุดความรู้จารีตของชนชั้นสูง รวมถึงเคารพผู้ประพันธ์ ดังพบในวิธีการอ้างอิงความรู้ การสอบถามและสอบทานจากผู้รู้ที่ได้รับการนับถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญ รวมทั้งการให้ความสำคัญกับชุดความรู้ที่ผูกติดกับบุคคล เช่น บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ (พ.ศ. 2506) ในกลุ่มหนังสือ

ด้านศิลปกรรม ที่มีลักษณะพิเศษของการสืบทอดความรู้ผ่านแนวคิดเรื่องการบูชาครู ซึ่งไม่ปรากฏในหนังสือกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดังปรากฏตัวอย่างในจดหมายโต้ตอบระหว่างสมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่มีถึงพระยาอนุมานราชธน ลงวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2485 ความว่า

> *"ที่ชวนพระเทวาภินิมิต ให้มาเขียนแบบนั้นดีแล้ว...อันตำราต้องมีคนอยากรู้จึ่งจะมีคนทำถ้าไม่มีคนอยากรู้ก็ไม่มีคนทำ ที่ว่าหวงวิชานั้นก็ถูกครึ่งผิดครึ่ง ออกจะเปนธรรมดาที่จะต้องดูหน้าคนมาถาม ถ้าเหนว่าจะรู้เอาไปย่ำยีก็ต้องปิด ถ้าอยากรู้เพื่อเรียนจริงก็ไม่ปิด ที่บอกไม่ตลอดก็เพราะนึกไม่ออก ที่หวังจะให้นักเรียนแก้แบบไทยไปให้สมสมัยนั้น จะเปนไปได้ก็แต่ผู้มีปัญญาคิด ถ้าไม่รู้คิดก็ตกเปนพวกหลู่ครู ซึ่งจะมีมาก"*
>
> *(Nuwattiwong, Prince 2009: 239)*

ดังนี้แล้ว การถ่ายทอดความรู้กลุ่มศิลปะจึงอยู่ในวงจำกัดระยะแรก ต้องมีระบบเผยแพร่ของรัฐ และองค์กรอิสระที่เกี่ยวเนื่องกับผู้ผลิตงานในสมัยหลังเข้ามาช่วยจัดการกระจายความรู้ นอกจากนี้ ยังมีวัฒนธรรมการสอน ปรากฏในลักษณะพ่อสอนลูก ผู้อาวุโสในครอบครัวสั่งสอนลูกหลาน และครูสอนศิษย์ ดังพบว่า วัตถุประสงค์แรกเริ่มของการเขียนนั้นมีไว้สำหรับอ้างอิงกันในกลุ่มวิชาที่เป็นจารีตความรู้ มีเพื่อสั่งสอนศิษย์ของผู้ประพันธ์ หรือการสอนภายในครอบครัว การสอนปรากฏใน "คำนำ" ของสารคดีที่ให้ความรู้หลายเล่ม ทั้งยกเอาเนื้อหาของสารคดีมาสอน และสอนนอกเหนือจากตัวบท เช่น ในหนังสือเรื่อง "ฟื้นความหลัง" ของเสถียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) ดังนี้

> *"...นึกขึ้นได้อีกนิดว่า ข้อความใน ฟื้นความหลัง มีอยู่มากแห่งซึ่งเป็นเรื่องของความรู้ หรือไม่ก็เป็นเรื่องรำพึงถึงตนเอง เรื่องเหล่านี้มีเจตนาเฉพาะแก่ศิษย์ของข้าพเจ้าโดยตรงและโดยอ้อม เพื่อให้สำนึกในความรู้และความประพฤติว่า ความรู้นั้นไม่มีที่สิ้นสุด....ท่าน*

> *ผู้ใหญ่เคยเตือนสติข้าพเจ้าไว้ว่า ‘รู้มากยากนาน รู้น้อยพลอยรำคาญ’ ฉะนั้น สิ่งที่ดูว่าง่าย ถ้าต้องการเรียนให้รู้แจ้ง ก็เป็นเรื่องยากที่สุด เพราะสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าอะไรย่อมต่อเนื่องกันไปอย่างลูกโซ่...”*
>
> *(Sathianrakoset 1985: 12)*

วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการเผยแพร่ความรู้ ปรากฏผ่านการเขียนเพื่ออนุรักษ์จารีตทางความรู้ หรือเติมเต็มช่องว่างทางความรู้ที่สืบทอดกันภายในสังคมไทยซึ่งขาดหายไป ในช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และช่วงรื้อฟื้นความสำคัญของความรู้ในทศวรรษ พ.ศ. 2490 ต้นรัชกาลที่ 9 การผลิตซ้ำชุดความรู้และสืบทอดชุดความรู้ในบริบทใหม่นี้ มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมการวิจารณ์ ที่เกิดขึ้นกับชุดความรู้กระแสหลักที่กลุ่มชนชั้นนำทางวัฒนธรรมได้นำเสนอความรู้ผ่านการวิจารณ์เนื้อหาประเภทต่าง ๆ ได้แก่ การวิจารณ์ความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น พระยาอนุมานราชธนวิจารณ์หนังสือแสดงกิจจานุกิจ สมัยรัชกาลที่ 4 (Sathianrakoset 1985: 313 - 314) และการประเมินค่าผ่านการวิจารณ์โดยนัยด้วยการผลิตซ้ำความคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และศิลปะ

สำหรับกลุ่มหนังสือด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้น ไม่ได้มีวัฒนธรรมในลักษณะเดียวกับกลุ่มความรู้ที่เป็นจารีตของไทยมารองรับให้เกิดความสืบเนื่องของการเผยแพร่ชุดความรู้ หากแต่สะท้อนคุณสมบัติเฉพาะของนักประพันธ์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่สนใจศึกษาความรู้กลุ่มต่าง ๆ ทั้งเพื่อรองรับนโยบายการพัฒนาประเทศ ดังเช่น การเขียนงานวิชาการของสมัคร บุราวาส ในฐานะราชบัณฑิต และเพื่อสนองความต้องการเรียนรู้ของตน ที่โดดเด่นได้แก่ จันตรี ศิริบุญรอด สิ่งที่น่าสนใจก็คือ วิถีการสร้างงานประพันธ์นั้นมีลักษณะเป็นอิสระจากการจัดการของรัฐ ซึ่งส่งผลต่อการดำรงอยู่ของชุดความรู้และความแพร่หลายของผลงาน ต่างไปจากนักประพันธ์ที่เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรมและทางการเมืองซึ่งผลิตงานเขียนทั้งสองกลุ่มความรู้อย่างเช่น หลวงวิจิตรวาทการ และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่มีระบบการสถาปนาความสำคัญของผู้ประพันธ์โดยรัฐดังกล่าวแล้ว มาช่วยให้ชื่อและผลงานยังคง

อยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ผลงานเหล่านี้มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมีลักษณะของเนื้อหาที่เป็นประโยชน์ข้ามยุคสมัย จึงยังได้รับการเผยแพร่โดยสำนักพิมพ์เอกชนในปัจจุบัน

5. ความสำคัญของหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการในบริบทปัจจุบัน

หนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการที่นำมาเป็นกรณีศึกษาในบทความนี้ ยังคงมีความสำคัญในฐานะงานวิชาการที่เป็นประโยชน์ในบริบทการสร้างและเผยแพร่ความรู้สมัยใหม่ ดังนี้

5.1 ความสำคัญในฐานะข้อมูลความรู้สำหรับการศึกษาวิจัย

ความสำคัญของข้อมูลความรู้ในหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ ปรากฏเฉพาะในกลุ่มนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่ใช้ชุดความรู้ทั้งสองกลุ่ม ในขณะที่นักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ไม่ได้ให้ความสนใจศึกษาประเด็นความคิดในกลุ่มหนังสือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในทางกลับกัน หนังสือกลุ่มที่ให้ความรู้ส่วนหนึ่งไม่ได้มีวัตถุประสงค์ตั้งต้น เพื่อเป็นตำราวิชาการ แต่ปัจจุบันการศึกษาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์นำทฤษฎีหรือกรอบคิดทางวิชาการมาวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อสร้างชุดความรู้ที่เกี่ยวเนื่องกับสาขาวิชาต่าง ๆ โดยเฉพาะหนังสือประเภทบันทึกการเดินทาง และบันทึกความรู้และอัตชีวประวัติ ดังปรากฏในบทความวิชาการและงานวิจัยหลายสาขาวิชา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(1) กลุ่มภาษาและวรรณคดีไทย เน้นวิเคราะห์คุณค่าของหนังสือในฐานะตัวบทวรรณกรรม (Text), การใช้หนังสือในฐานะเครื่องมือสื่อสารวาทกรรมผ่านเนื้อหาและภาษาที่มีลักษณะเฉพาะ และศึกษาความสำคัญของหนังสือในฐานะต้นเค้าการเขียนงานประเภทต่าง ๆ เช่น สุรีย์ ทวีอุดมทรัพย์ (พ.ศ. 2532) การศึกษาวรรณกรรมประเภทสารคดีของหลวงวิจิตรวาทการ แคทลียา อังทองกำเนิด (พ.ศ. 2547) ลักษณะเด่นของการใช้ภาษาในเรื่องฟื้นความหลังของเสฐียรโกเศศ วรรณพร พงษ์เพ็ง (พ.ศ. 2547) ภาษาจินตภาพในเรื่องไกลบ้าน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พาขวัญ สีหเทพ (พ.ศ. 2547) ทัศนะและกลวิธีการเขียนของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ในพระนิพนธ์สารคดีอัตชีวประวัติเรื่อง

“เกิดวังปารุสก์” วสันต์ รัตนโภคา (พ.ศ. 2550) กลวิธีการเล่าเรื่องในการเขียนเชิงประวัติศาสตร์ ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ศิริลักษณ์ ศรีกล่ำ (พ.ศ. 2554) การวิเคราะห์ภาษาในงานเขียนสารคดีอัตชีวประวัติเรื่อง “เกิดวังปารุสก์” พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ และอัญชลี ภู่ผะกา (พ.ศ. 2558) วรรณคดีกับความมั่นคง

(2) กลุ่มวิชาบรรณารักษศาสตร์ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์เนื้อหา "สาส์นสมเด็จ" เพื่อใช้อ้างอิงและประกอบการวิจัย ของเพ็ญพรรณ เชี่ยวนาวิน (พ.ศ. 2521)

(3) กลุ่มปรัชญา ปรากฏในงานวิจัยเรื่อง “King Chulalongkorn’s Travel Writing and Merleau - Ponty’s Philosophy of Bodily Perception” ของพสุต ลักสุกะ (พ.ศ. 2561)

(4) กลุ่มวัฒนธรรมศึกษา เน้นคติชนวิทยา เช่น บทความของ สุกัญญา สุจฉายา (พ.ศ. 2546) เรื่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะนักคติชน

(5) กลุ่มประวัติศาสตร์ เช่น อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (พ.ศ. 2549) การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยฯ ทวีศักดิ์ เผือกสม (พ.ศ. 2540) การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325 - 2411 และสายชล สัตยานุรักษ์ ตีพิมพ์ในชื่อ “สิบปัญญาชนสยาม”

(6) กลุ่มประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี สถาปัตยกรรม และดนตรี ปรากฏการอ้างอิงชุดความรู้จากหนังสือของชนชั้นนำทางวัฒนธรรม และศิลปินนักวิชาการ เช่น หนังสือของประยูร อุลุชาฎะ ที่นับเป็นการสร้างแนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศิลปกรรมสมัยอยุธยา กลุ่มความรู้ของสมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในหนังสือสาส์นสมเด็จ และของศิลป์ พีระศรี ที่ปรากฏในงานวิชาการ เช่น งานวิจัยของหม่อมหลวงปิยะลดา ทวีปรังสีพร (พ.ศ. 2555) เรื่องสถานภาพผลงานทางวิชาการด้านสุนทรียศาสตร์ ในสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่องในประเทศไทยเส้นทางสาระสู่การวิจัย เป็นต้น

5.2 ความสำคัญในฐานะข้อมูลความรู้สำหรับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สังคมนอกชั้นเรียน

ในบริบทปัจจุบัน การเรียนรู้ประวัติศาสตร์สังคมนอกชั้นเรียนได้รับความสนใจจากภาครัฐและเอกชนอย่างแพร่หลายในรูปแบบนิทรรศการ หนังสืออ่านให้ความรู้ด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์กลุ่มนี้ เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่กลุ่มผู้ผลิตสื่อและกลุ่มนักจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนำไปต่อยอดในรูปแบบสร้างสรรค์ ปรากฏแพร่หลายในหนังสือบันทึกการเดินทาง บันทึกความรู้ และบันทึกความทรงจำของกลุ่มชนชั้นนำของชาติ ตัวอย่างแนวทางการเผยแพร่ชุดความรู้ในปัจจุบัน เช่น การนำข้อมูลจากพระราชนิพนธ์เรื่อง “ไกลบ้าน” มาจัดนิทรรศการ Hundred Years Between นิทรรศการภาพถ่ายตามรอยเสด็จ ‘ไกลบ้าน’ สานสัมพันธ์ไทย - นอร์เวย์ โดยท่านผู้หญิงสิริกิติยา เจนเซน การจัดนิทรรศการเกี่ยวกับชุดความรู้ทางศิลปะและวัฒนธรรม โดยกรมศิลปากรจากหนังสือสาส์นสมเด็จชื่อว่า “ศิลปะวิทยาการจากสาส์นสมเด็จ” เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พ.ศ. 2563 และการจัดนิทรรศการการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านบันทึกความทรงจำในหนังสือ “เกิดวังปารุสก์” เป็นตัวอย่างนิทรรศการเหล่านี้ส่งเสริมให้หนังสืออ่านเหล่านี้ยังคงมีคุณค่า เพราะเป็นแหล่งข้อมูลที่นำไปใช้ตีความและอธิบายประวัติศาสตร์สังคมในบริบทใหม่ อีกส่วนหนึ่งเป็นวิธีผลิตซ้ำคุณค่าของความรู้ตามแนวทางที่กลุ่มชนชั้นนำได้วางไว้

บทสรุป

การศึกษาลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมทางหนังสือในบริบทสังคมไทย จากกลุ่มหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการ จากจุดเริ่มต้นของการพิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงยุคเฟื่องฟูของการอ่านหนังสือพ็อกเก็ตบุ๊กส์ เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงทศวรรษที่ 2510 แสดงให้เห็นว่า หนังสืออ่านให้ความรู้กลุ่มนี้เขียนขึ้นจากชุดความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตามความหมายของกลุ่มนักประพันธ์ที่มีความหลากหลายของผู้สร้างและเผยแพร่ ประกอบด้วย ชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (Cultural Elite) ที่มีสถานภาพเป็นชนชั้นนำทางการเมือง (Political Elite) และที่ไม่มีหน้าที่

เกี่ยวเนื่องกับนโยบายการพัฒนาประเทศโดยตรง แต่มีสถานภาพเป็นเจ้านาย ข้าราชการระดับสูง ศิลปิน และนักวิชาการ สังคมไทยมีวัฒนธรรมทางหนังสือที่เกิดจากการจัดการของราชสำนักและรัฐ ร่วมกับการสร้างและผสานวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นนำมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยวิธีการดังกล่าว ส่งผลให้ชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ "ความเป็นไทย" ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมได้รับการสนับสนุนให้สร้างและเผยแพร่มาจนปัจจุบัน แตกต่างไปจากชุดความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่แม้จะปรากฏหลักฐานการพิมพ์และเผยแพร่เพื่อให้เกิดการอ่านในสังคมก่อนความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ แต่ขาดความต่อเนื่องในการสร้างและเผยแพร่ชุดความรู้ การสร้างวัฒนธรรมทางหนังสือนั้น เกิดจากการสร้างวัฒนธรรมการเขียนและวัฒนธรรมการอ่านในสังคมไทย กล่าวคือ การสร้างวัฒนธรรมการเขียนเรื่องที่เป็นความรู้เกิดจากการสร้างและสืบทอดอุดมการณ์ "ความเป็นไทย" ซึ่งสัมพันธ์กับแนวทางการพัฒนาประเทศของชนชั้นนำ ปรากฏทั้งกลุ่มความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับกลุ่มความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่นำแนวคิดทางพุทธศาสนาเชื่อมโยงกับความรู้สมัยใหม่จากตะวันตก กระแสการเขียนจึงเป็นผลโดยตรงจากการผลักดันของราชสำนักและรัฐ ที่กำหนดลักษณะเนื้อหาและวัตถุประสงค์การเผยแพร่ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีหนังสืออ่านให้ความรู้เชิงวิชาการอยู่ในระบบวัฒนธรรมหนังสือของรัฐอยู่ไม่น้อย แต่การสร้างวัฒนธรรมการอ่านเรื่องที่เป็นความรู้นั้นยังมีวิธีการไม่หลากหลาย กล่าวคือ ในกลุ่มการจัดการความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์นั้น อาศัยระบบการกระจายความรู้จากหน่วยงานทางวัฒนธรรมของชาติเป็นหลัก ในขณะที่กลุ่มความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นความรู้ที่ขาดเครือข่ายการสร้างและเผยแพร่ความรู้ในระยะตั้งต้น ความต้องการอ่านเรื่องที่เป็นความรู้ในวงกว้าง ปรากฏชัดเจนในกลุ่มหนังสือขายดี (Best Seller) ที่ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เอกชน จากกรณีศึกษาในชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ต่างประเทศ และชุดประยุกต์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อพัฒนาชีวิต ตรงข้ามกับความต้องการผลิตและเผยแพร่ตามแนวทางของราชสำนักและรัฐที่ปรากฏในหนังสือบันทึกการเดินทางประเภทจดหมายเหตุ บันทึกความรู้ และกลุ่มความรู้ทางวิทยาศาสตร์ประเภทอธิบายแนวคิดและประวัติ แสดงให้เห็นว่า ความนิยมอ่านหนังสือที่เป็นความรู้ในวงกว้าง ไม่ได้เป็นผลโดยตรงจากการสร้างและเผยแพร่ความรู้

ชนชั้นนำ แต่เป็นผลจากฝีมือการประพันธ์และลักษณะเนื้อหาความรู้ที่ตอบสนองความต้องการของผู้อ่านในบริบทเฉพาะสมัยด้วย

References

Association of Social Science of Thailand. (n.d.). *Botkhwām khǫ̜ng lǣ kīeokap mǫ̜m čhao Sittipron kridā kǫ̜n* [An article of and about M.C. Sitthiphorn Kridakorn in the funeral book of M.C. Sitthiphorn Kridakorn]. Pranakorn: The Association of Social Science of Thailand.

Bhirasri, S. (1948). *Pratimākam* [Sculpture]. Pranakon: Thaikhasem Printing House.

Borommaphongsaphimuk, H.R.H. Prince. (1928). *Chawiwat: rūang thīeo thī tāng tāng phāk thī čhet* [Cheewiwat: Travel stories Chapter 7]. Pranakon: Sophonphiphatthanakorn Printing House.

Burawat, S. (1997). *Panyā wiwat: kamnœ̄t lǣ wiwatthanākān hǣng panyā khǫ̜ng manutsayachāt nai ʻadīt* [Panyawiwat: The origin and development of human wisdom in the past (2 nd ed.)]. Bangkok: Siam press.

Chainam, D. (1966). *Thai kap songkhrām lōk khrang thī sǫ̜ng* [Thailand and World War II]. Pranakhǫ̜n: Phrae Phittaya.

Chitakasem, M. & Turton, A. (1991). *Thai Constructions of Knowledge.* University of London. School of Oriental and African Studies, School of Oriental and African Studies.

Chanthani, S. (1966). *Nithan choarai* [A Planter's Stories]. Bangkok: Teacher's Institute.

Chaiprasathna, S. (1996). *Chittrakam lǣ wannakam nǣo sē rīalit nai prathēt Thai B.E. 2507 - 2527* [Surrealistic trends in painting and literature in Thailand 1964 - 1984]. Bangkok: Siam Society.

Chula Chakrabongse, H.R.H. Prince. (1937). *Khansin mahārāchinī hǣng Ratsīa* [Catherine, the Great Queen of Russia]. Pranakon: Printing school of Wat Sangwet.

______. (1938). *Fēndērik mahārāt hǣng Ratsīa lem sǫ̜ng* [Frederick, the Great King of Prussia, vol. 2]. Pranakon: Printing school of Wat Sangwet.

______. (1950). *Khāwūa lǣ kamnœ̄t ʻitālī ʻitsara* [Cavour and Unification of Italy as Sovereign state]. Pranakon: Khochitmet Printing House.

______. (1951). *Fēndērik mahārāt hǣng pratsīa* [Frederick, the Great King of Prussia]. Pranakon: Khochitmet Printing House.

Chula Chakrabongse, H.R.H. Prince. (1954). *Ton ratchakān 'ēlisabēt thī sǭng* [In the early time of Queen Elizzabeth II]. Pranakon: Udom.

______. (1955). *Nēnsan mǣthap rūa hǣng 'Angkrit* [Nelson, The Captain of England]. Pranakon: Udom.

______. (1962). *Khāwūa* [Cavour]. Pranakon: Klangvidhya.

______. (1965). *Kœ̄t wang pārut lem nưng* [Born in Parusakavan Palace, Vol.1]. Pranakon: Klang vidhya.

______. (1968). *Khǭngkērot hǣng wīannā* [Congress of Vienna]. Pranakon: Klangvidhya.

______. (1974). *Wāra sutthāi khǭng hitlœ̄* [The Last day of Hitler]. Bangkok: Klangvidhya.

Damrong Rajauphab, H.R.H. Prince. (2007). *Rư̄ang thīeo thī tāng tāng phāk nưng - hā* [Travel stories: Chapter 1 - 5]. Bangkok: The Fine Arts Department.

______. (2012). *Kān sadet trūat rātchakān hūamư̄ang* [Government inspection in provincial areas]. Bangkok: Office of the Permanent Secretary for Interior.

Diskul, P. Princess. (1948). *Namthīeo Krung Thēp thāng bōrānnakhadī* [Guidebook for archaeological tour in Bangkok]. Phranakorn: Phrachan Printing House.

______. (1952). *Khāphačhao thīeo Yurōp* [When I travel in Europe]. Phranakorn: Odeon Store.

_____. (1957a). *Lōk kao* [Old World]. Phranakorn: Sivaporn.

______. (1957b). *Lōk mai* [New World]. Phranakorn: Somkiat Company.

_____. (1959). *Sī phan ku - Yīpun* [Zipangu - Japan]. Phranakorn: Khlangvidhya.

______. (1963). *Mư̄a pīnang tæ̨k* [When Penag was destroyed in WW II]. Phranakorn: Kawna.

______. (1967). *Sārakhadī khǭng mǭmčhao ying phūn Pissamai Ditsakun* [Non - fiction of Princess Phoon Pismai Diskul]. Phranakorn: Aksornpradit Printing House.

______. (2507). *Lōk manut: banthưk kānthǭngthīeo chom lōk* [World of Human being, Diary for world sightseeing]. Phranakorn: Kawna.

______. (2515). *'Irān (pœ̄nsīa) kap ngān chalǭng sǭngphanhārǭi pī* [Iran (Persia) and the cerebration of 2500 years]. Nakhornluang: Thaikhasem Printing House.

Editorial Board. (1936). Witthayāsāt kap khwāmtǫngkān khǫng prathēt [Science and Demand of the country]. *Science Newspaper*, 1(2), 106.

______. (1979). *Attachīwaprawat mǫm sī phrommā kridā kǫn* [Autobiography of the lady consort Sri Phromma Kridakon]. Bangkok: Siksitsiam.

Eoseewong, N. (1993). Watthanatham khǫng khon chan klāng Thai [Thai Middle Class Culture] in Phiriyarangsan, S. & Phonphaichit, P. (ed.), *Chon chan klāng bon krasǣ prachāthipatai Thai* [Thai middle class in a stream of democracy of Thailand]. Bangkok: Political Economics Studies Center, Faculty of Economic, Chulalongkorn University Friedrich - Ebert - Stiftung.

Fine Arts Department. (1954). *Khaochān lǣ mahatsačhan thāng čhit* [Meditation and Miracles of Mind]. Phranakorn: The Fine Arts Department.

______. (1960). *Khwām fan* [Dream]. Pranakorn: The Fine Arts Department.

______. (2000). *Hǫ phra samut Wachira yān samrap phra nakhǫn* [Vachirayana Library of Phranakorn]. Ratchaburi: The Fine Arts Department.

Hilaire, F. (1997). *Kānphim nangsư̄ nai prathēt Sayām wannakam fǫ Hilaire: ʻatsamchan darun sưksā* [Printing in Thailand. Literary work of F. Hilaire: Assumption Darunsuksa]. Bangkok: Assumption school.

Lasuka, P. (2018). King Chulalongkorn's Travel Writing and Merleau - Ponty's Philosophy of Bodily Perception. *PANIDHANA JOURNAL*, 14(2), 189 - 209.

Lekhakun, B. (1996). *Thammachāt nānā sat* [Animal nature]. Bangkok: Sarakhadee.

N. na Paknam. (1967). *Khwām ngām khǫng sin Thai* [The beauty of Thai art]. Phranakorn: Odeon Store.

N.M.S. (1951). *Nāngphayāhǫng thaihao* [Tz'u - His T'ai - hou]. Pranakorn: Klangvidhaya.

Narathiphongpraphan, H.R.H. Prince. (1963). *Witthayā wannakam: phra niphon khǫng (thānwan)* [Widhyawannakan: Literary work of his royal first class Narathiphongpraphan]. Pranakorn: Phreapittaya.

Narisara Nuwattiwong, Prince. (1974). *Sān somdet* [Letters of two princes]. Bangkok: Phreapittaya.

______. (2009). *Banthaka rūang khwāmrū tāng tāng* [Record of Miscellaneous knowledge (3rd ed.)]. Bangkok: Sathirakoses - Nagapradia Foundation.

Narisara Nuwattiwong, Prince. & Anuman Rajadhon, Phraya. (1995). *Banthuk rūang khwāmrū tāng tāng* [Diary of miscellaneous knowledge]. Bangkok: The Sathirakoses Nagapradipa Foundation.

Nimmanhemin, S. (1967). *Rūam rūang khīan khọ̄ng nāi Sukit nimmān hēmin* [Writing Collection of Sukit Nummahemin]. Bangkok: Teacher's Council.

______. (1968). *Rattana burut Thai samai kọ̄n* [The Great Man of the Past]. Pranakorn: Bangkoksecretarial office.

______. (1969). *Rūam pāthakathā khọ̄ng Phanathān 'āčhān Sukit nimmān mœ̄n ratthamontrī wākān krasūang sụksāthikān lem thī nưng* [The 1st collection of speeches by Sukit Nimmanhemin, minister of Ministry of Education]. Bangkok: Teacher's Council Printing House Phrasumeru Fort.

Office of the Royal Society. (n.d.). *Chotmāihēt rūang sadet praphātton nai ratchakān thī hā khrang rǣk lǣ khrang thī sọ̄ng* [The 1st and 2nd diary of government inspection in King Rama 5's reign]. Retrieved August 5, 2020, from http://164.115.27.97/digital/items/show/6231.

Phongpheng, V. (2015). Manō that rūang khwām Civilize nai sārakhadī thọ̄ngthīeo Krung Thēp yuk rǣk khọ̄ng Thai [The Concept of "Civilization" in the Early Bangkok Tourist Guide of Thailand]. *Journal of Thai Studies*, 11(2), 35 - 61.

Poonkate, P. (2012). *Wārasān wong wannakhadī kap kān fūntūa khọ̄ng klum 'anuraksaniyom lang songkhrām lōk khrang thī sọ̄ng* [The Wongwannakadi Journal and the return of the Conservatives after World War II]. The Manutsayasat Wichakan, 19(1), 63 - 82.

Phenphon, B. (n.d.). *Rāngwan mǣk sai sai samrap prathēt Thai* [Ramon Magsaysay Award for Thailand]. Retrieved August 17, 2020, from https://ruir.lib.ru.ac.th/sites/default/files/rulj-14-4-06.pdf.

Phlaynoy S. (2005). *Samnakphim samai rǣk* [Printing house in the early time]. Bangkok: Khonnangsue.

Pupaka, A. (2005). *Phra rāt niphon Phrabāt Somdet Phra Čhunlačhǭmklao Čhaoyūhūa wannakhadī kap khwāmmankhong khǭng chāt* [The works of King Chulalongkorn: Literary and National Security]. Retrieved August 20, 2020, from http://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=MRG5580097.

Ratchawat, S. (2014). Kān tīkhwām phut prawat khǭng Phramahãsamanachao Kromphrayã Vajirañãnavarorasa [An Interpretation of Lord Buddha's Biography in Somdet Phramahãsamanachao Kromphrayã Vajirañãnavarorasa's viewpoint]. *Journal of Human Science*, 15(1), 147 - 178.

Sakda, Pharadon. (2008). *Nưngrǭi pī nangsūphim lǣ nittayasān mūang Thai* [100 years of Thai newspaper and magazine]. Bangkok: Silpabannakan.

Sattayanurak, A. (1995). *Kān plīanplǣng lōk that khǭng chon channam Thai tangtǣ ratchakān thī sī thưng phǭ sǭ sǭngphansīrǭičhetsiphā* [The change of Thai elites' worldview from the reign of King Rama IV to A.D. 1932]. Bangkok: Chulalongkorn University Press.

______. (2012). *Khwāmmāi khǭng tūa ton: phatthanākān nangsư̄ čhǣk nai ngān sop* [The meaning of selfness: Development of funeral guest book], Retrieved April 12, 2017, from http://www.kooper.co/bookoffuneralexhibition.

______. (2013). *Prawattisāt rat Thai lǣ sangkhom Thai: khrǭpkhrūa chumchon chīwit sāmanchon khwām song čham lǣ 'attalak thāng chāttiphan* [History of Thai state and Thai society: Family, Community, Ordinary people life, Memory and Identity of ethnic groups]. Chiang Mai: Chiang Mai University Press.

______. (2014). *Sip panyāchon Sayām* [10 Thai Elite Scholars]. Bangkok: Open Books.

______. (n.d.). *Kānsāng khwāmpen Thai krasǣ lak lǣ khwām čhing thī khwāmpen Thai sāng* [The construction of thainess and the truth in mainstream history] Thailand Research Center, Chulalongkorn University.

Sathianrakoset. (1985). *Fư̄n khwāmlang phrayā 'anumān rāt thana* [The memories of the past by Phaya Anuman Rajadhon (3rd ed.).]. Bangkok: Thianwan.

Sommotamornphan, H.R.H. Prince. (1920). *Rư̄ang thīeo thī tāng tāng phāk thī hok raya thāng sadet praphāt lǣmmalāyū nai ratchakān thī hā rūam sām khrāo* [Travel stories Part 6, three visiting routes to Melayu peninsular in the reign of King Rama V]. Phranakorn: Sophonphiphatthanakorn Printing House.

Tantivejakul, N. (2019). Kānkamnot sāng phāplak Sayām prathēt nai kān sadet praphāt Yurōp khrang thī nưng khọ̄ng Phrabāt Somdet Phra Čhunlačhọ̄mklao Čhaoyūhūa [National Image Construction for the First Royal Visit to Europe of King Rama V]. *Journal of Public Relations and Advertising*, 12(2), 63 - 88.

Tangpongthiti, W. (2001). *Phra niphon praphēt sārakhadī thọ̄ngthīeo khọ̄ng somdet phračhao bọ̄rom wong thœ̄ krom phrayā damrong rāchā nu phāp* [Tha travelogues of Prince Damrong Rajanubhab] (Mater's thesis, Chulalongkorn University).

Teeravanich, S. (1977). *Prawattikān nangsư̄phim nai prathēt Thai phāitai rabọ̄p sombūranāyāsitthirāt* [History of newspaper under absolute monarchy in Thailand, 2325 - 2475]. Bangkok: Chulalongkorn University.

Thaveeprungsriporn, P., M.L. (2012). Sathānaphāp phonngā nathāng wichākān dān suntharīyasāt nai sathāpattayakam læ sinlapa kīaonư̄ang nai prathēt Thai sēnthāng sāra sū kānwičhai [Academic Literature on Aesthetics of Architecture and Related Arts in the Thai Context A Critical Review]. *Academic Journal of Architecture,* 61, 73 - 84.

Vithetkoranee. (1969). *Hitler buk* [Hitler Attack! 3rd ed.)]. Phranakorn: Silpabannakarn.

Wichitwathakarn, Luang. (1932). *Mutsōlinī* [Mussolini]. Pranakon: Thaimai Printing House.

______. (1952). *Kamlangčhai* [Encouragement]. Pranakon: Vattanaviboon.

______. (1957). *Kamlang khwāmkhit* [Power of Though (2nd ed.)]. Bangkok: Media Focus.

______. (1961a).*Kān rūam lœ kān tǣkyǣk khọ̄ng klum 'Ārap* [Reuni fication and Disunity of Arabs]. Pranakon: Prime Minister's Office Printing House.

______. (1961b). *Khwām fan: mūnhēt hǣng khwām fan lœ kāntham nāi* [Dream: Motivation and Prediction]. Bangkok: Sermwitbannakan.

Wichitwathakarn, Luang. (1985). *Mansamọ̄ng* [Brains]. Bangkok: Media Focus.

______. (1992a). *Mahā burut* [The great men]. Bangkok: Media Focus.

______. (1992b). *Mahatsačhan thāng čhit* [Miracle of Mind]. Bangkok: Media Focus.